

Dragan Damjanović

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper

15. 9. 2006.

Biskup Strossmayer, Iso Kršnjavi, Herman Bollé i izgradnja zgrade kraljevske velike gimnazije u Osijeku

Ključne riječi: biskup Josip Juraj Strossmayer, Iso Kršnjavi, Herman Bollé, Osijek, gimnazijska zgrada, historicizam, neorenesansa

Key Words: bishop Josip Juraj Strossmayer, Iso Kršnjavi, Herman Bollé, Osijek, gymnasium building, historicism, neorenaissance

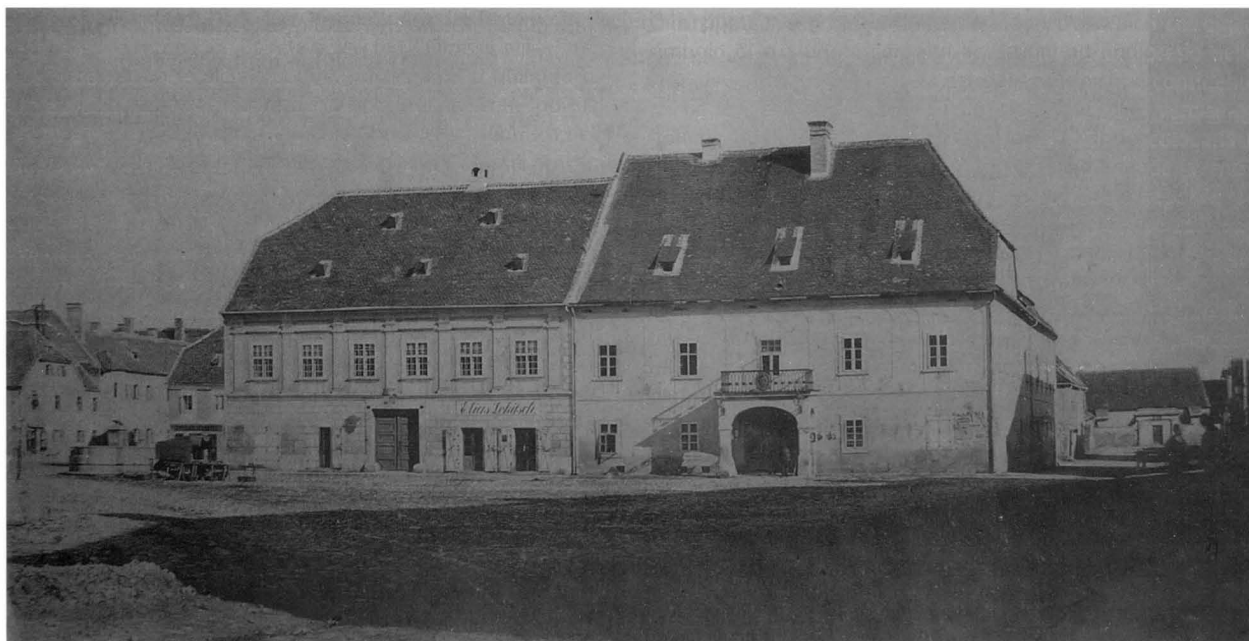
Ovaj prilog govori o podizanju zgrade kraljevske gimnazije u Osijeku 1880–1882. godine. Na natječaju za projekte gimnazije pobjedu Hermana Bolléa osigurali su biskup Strossmayer i Iso Kršnjavi, nastojeći time osigurati ovom arhitektu dovoljno posla i tako ga zadržati u Hrvatskoj radi poboljšanja stanja u domaćoj arhitekturi. Bolléovo oblikovno rješenje osječke gimnazije tipičan je primjer neorenesanse javne arhitekture visokog historicizma.

Podizanje Kraljevske velike gimnazije u Osijeku 1880–1882. godine zanimljiva je epizoda hrvatske povijesti arhitekture historicizma, ne toliko poradi kvalitete Bolléova projekta, prema kojemu je zgrada izvedena, koliko stoga što njezina izgradnja jasno ocrtava koliki su utjecaj na zbiivanja u hrvatskoj umjetnosti 19. stoljeća imali biskup Josip Juraj Strossmayer i Iso Kršnjavi.¹ Uspješnim nastojanjem kod osječkog Gradskog poglavarstva njih su dvojica posao na izgradnji ove građevine osigurali Hermanu Bolléu, radi njegova zadržavanja u Zagrebu, odnosno, povećanja kvalitete arhitektonske produkcije u Hrvatskoj.

Pripreme za podizanje zgrade

Pripreme za izgradnju nove osječke gimnazijske zgrade² započele su, koliko se za sada može reći, još sredinom 19.

stoljeća, i to ponajprije zahvaljujući biskupu Strossmayeru koji je na samom početku svog stolovanja u Đakovačkoj biskupiji, 1852. godine, poklonio u ono doba značajni iznos od 5.000 forinti za uređenje ovog objekta.³ Strossmayerova uloga kao nesumnjivo najznačajnijeg pokrovitelja gimnazije ne treba čuditi, budući da je biskup rođeni Osječanin koji je dio svog školovanja završio upravo u ovoj instituciji. Tadašnja gimnazija bila je smještena u skromnoj zgradi iz 18. stoljeća, u samom centru Tvrde, odmah uz Generalat. Svojim stanjem nije, nipošto, zadovoljavala potrebe modernog obrazovanja. Tijekom sedamdesetih godina 19. stoljeća rijetko je koji izvještaj iz Osijeka zaobišao očajno stanje u kojem je bila ova školska institucija.⁴ Njezina je oronulost, vlažnost i neuglednost tim više padala u oči što je grad tijekom prethodna dva desetljeća dobio niz suvremenih jav-

1. Istočna strana Trga Svetog Trojstva u osječkoj Tvrđi 70-ih godina 19. stoljeća s neizgrađenim Strossmayerovim zemljištem, na kojem će biti podignuta gimnazija; Grafička zbirka Muzeja Slavonije, Osijek, inv. br. 43 / The eastern side of the Holy Trinity Square in the Fortress in Osijek in the 1870ies, with the empty lot of Bishop Strossmayer, the future site of the Gymnasium; The Print Room of the Museum of Slavonia, Osijek, inventory no. 43

nih zgrada, primjerice pučku školu i sirotište u Gornjem gradu ili bolnicu na rubu Donjega grada. Nakon što je Zemaljska vlada 1870. zatražila izvješće o stanju obrazovnih institucija u Virovitičkoj županiji, potkraj listopada iste godine, posebno imenovana komisija pregledala je zgradu osječke gimnazije. Na temelju ovog uvida, sastavio je županijski fizik dr. Kallivoda izvješće, kojim je posvjedočio o nevjerojatno lošem, pomalo tragikomičnom stanju objekta. Najveći je problem zadavala prenatrpanost prostora, zbog kojeg dva razreda (2. i 3.) nisu imala nastavu u samoj gimnazijskoj zgradi, već u Hezreaelovoj kući. Nadalje, osvjetljenost prostorija bila je vrlo loša; zimi je bilo dovoljno svjetla samo do 3 sata popodne, a problemi su se javljali i u ostalim razdobljima godine za oblačnih dana, tako da se često uopće nije moglo ni čitati ni pisati. Uz to, pojedinim se učionicama širio smrad iz zahoda, sadržaj kojeg se izljevao zbog začepljenih cijevi u dvorište zgrade. Na prvom je katu pod fizikalnog kabineta i biblioteke bio toliko oronuo da mu je prijetilo urušavanje, dok je u prirodoslovnom kabinetu istočni zid, koji se naslanjao na zahode, bio strašno vlažan (a o smradu da se i ne govori). Sami zahodi pak bili su tako uski (dvije stope) da debljim učenicima uopće nisu mogli poslužiti.⁵ Osim toga, vojska u Tvrđi zadavala je velike probleme gimnaziji, budući da se u zgradi Generalata, u prostorijama koje su preko uske uličice gledale točno na

Gimnaziju, nalazila vježbaonica vojne glazbe, koja je svojim bušenjem otežavala izvođenje nastave. Buka nije dopirala samo od vojske, već i od ulice na koju je gimnazija gledala, budući da se radilo o tada glavnoj prometnoj arteriji Osijeka.⁶ Zbog ovakve je situacije hrvatska vlada u jednom vremenu čak namjeravala ukinuti osječku gimnaziju, točnije rečeno, prebaciti je u Vinkovce,⁷ no poradi važnosti institucije za mjesto, grad je uspio osujetiti ovu namjeru.

Među najvažnijim problemima koji su se javljali pri planiranju zidanja gimnazije bilo je njeno smještanje. Svi su se, čini se, slagali, zbog razmirica među dijelovima grada, samo u jednom – da je treba podići u centru.⁸ Naime, sedamdesete i osamdesete godine 19. stoljeća bilo je vrijeme velikog sukoba osječkog Gornjega i Donjega grada oko pitanja izbora članova gradske skupštine – sve veći i gospodarski jači Gornji grad nastojao je dobiti i veći udio u njoj, dok su ostali dijelovi Osijeka branili ranije stečene pozicije. Sukob je prerastao u rivalstvo oko svih pitanja, a osobito oko građevinskih projekata. Donji grad tako zasigurno ne bi htio pristati na podizanje institucije kao što je gimnazija u Gornjem gradu i obrnuto. Kao jedini mogući prostor za gradnju ostao je stoga dio grada gdje se građevina do tada nalazila – centralni, no ni tu pojedinosti nisu bile do kraja jasne, budući da je ostalo pitanje treba li graditi unutar bedema Nutarnjega grada (Tvrđe), ili na glasisu (klasijama).⁹

Lokacija na glacisu, neizgrađenom prostoru oko Tvrde unutar topometne linije, na kojem se, zbog sigurnosti utvrđenog dijela grada, nije smjelo, sve do sredine 19. stoljeća, ništa graditi imala je relativno brojne zagovornike.¹⁰ Prema ovom rješenju, gimnazija bi se podigla u neposrednoj blizini takozvanih novogradskih vrata. U ambicioznim planovima za podizanje gimnazijskog kompleksa u koji bi bili uključeni prostori, npr. opservatorij ili botaničkog vrt,¹¹ ova je lokacija bila idealna. Zgradi je osiguravala i dosta zraka i manje buke i potrebnu svjetlost. No, gradnja gimnazije na ovom prostoru ipak nije počela, zasigurno zbog neriješenih pitanja gdje će se i što na glacisu uopće graditi, kao i zbog činjenice da je to još bilo vojno zemljište. Iako se u glacis, kako je opasnost od Turaka jenjavala, sve više počelo prodirati, te će ovaj prostor ubrzo postati središte građevinskog razvitka grada, potkraj 70-ih godina 19. stoljeća, bio je još uveliko neurbaniziran, te samim time za većinu građana neprikladan za gradnju gimnazije. Ljudi su smatrali da će učenicima biti vrlo nezgodno, osobito za loša vremena, ići u školu na glacisu, kao i da će tako locirana zgrada onemogućiti kontrolu nad učenicima i povećati izbjegavanje nastave, te na posljetku da jedna gradska institucija ne bi smjela ležati usred polja kao kakva seoska škola.¹²

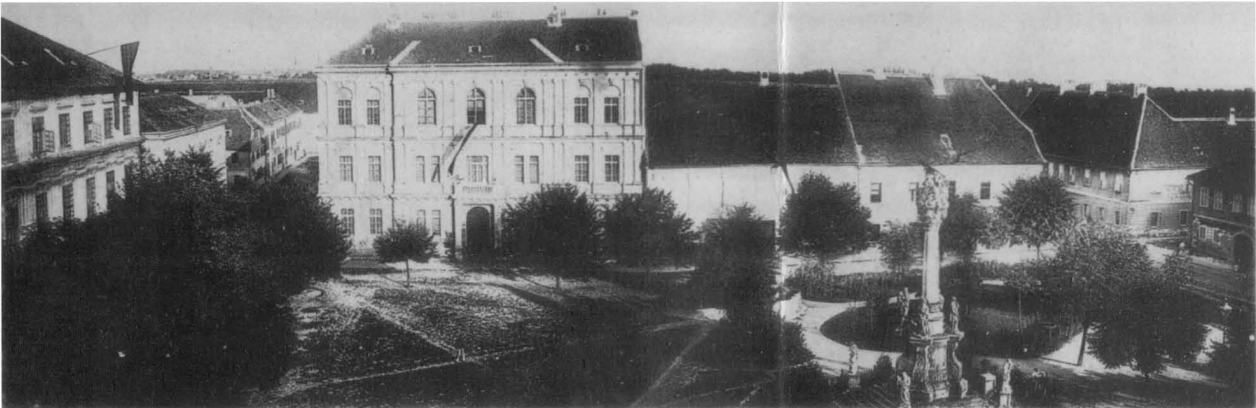
Većina građana bila je za neku od lokacija unutar bedema, vjerojatno poradi stare navike,¹³ no problem je bio gdje smjestiti gimnazijsku zgradu. Tvrda je naime bila najurbaniziraniji i gotovo posve izgrađen dio Osijeka, a osim toga, u to vrijeme, kao i glacis, bila je još pod upravom vojske. Razmatrane su tri lokacije, ali je svaka imala svoje prednosti i nedostatke. Prema prvima nova se gimnazija trebala podići na mjestu dotadašnje, a potrebni veći prostori namaknuli bi se kupnjom kuće koja je stajala do nje. Ova se lokacija činila najmanje povoljnom jer ne bi osigurala ni dovoljno mira ni dovoljno prostora.¹⁴ Kao drugo rješenje razmatralo se adaptiranje zgrade bivšeg Franjevačkog samostana, ukoliko bi ga u istu svrhu htjela odstupiti županija. Time bi gimnazija mogla dobiti najviše prostora, a istodobno bi bila u mnogo mirnijem okružju bez mnogo prometa (s istoka bi se naslanjala na župnu kuću, sa sjevera gledala na Dravu, sa zapada bi joj bila na dostatnoj udaljenosti vojna bolnica, a prema jugu bi gledala na crkvu i ulicu). Jedini je problem ove lokacije bila blizina skladišta baruta.¹⁵

Treća lokacija predviđala je podizanje gimnazije na neizgrađenom zemljištu uz glavni trg Tvrde, koje je bilo u Strossmayerovu vlasništvu, ukoliko bi ga, naravno, biskup htio ustupiti gradu. Naime, pitanje ovog zemljišta povlačilo se već nekoliko godina, nakon što ga je Strossmayer sam po-

nudio gradu, s tim da bi novac koji za nj dobio, ostavio fondu za izgradnju nove gornjogradske župne crkve, a kako bi taj iznos bio što veći, đakovački je biskup obećao da će iz vlastite blagajne još jednom toliko uplatiti koliko bi mu grad dao za zemljište.¹⁶ Gradsko je poglavarstvo odbilo ovaj prijedlog, što je Strossmayera nesumnjivo razljutilo, te je budućnost njegova posjeda u Tvrđi postala potpuno nejasna. Brojni su razlozi govorili u korist ove lokacije – prostora je bilo mnogo više negoli u slučaju pregradnje stare gimnazije, a osim toga ništa se nije moralo rušiti ili pregrađivati, već samo iz temelja sagraditi. Strossmayerovo se zemljište nalazilo točno nasuprot staroj gimnazijskoj zgradi, na istočnoj strani glavnog trga Tvrde (Svetog Trojstva).¹⁷ Na tom je mjestu do 1869. godine stajala stara biskupova kuća, koja je, zbog trošnosti i "poljepšanja grada", porušena.¹⁸ Nakon što je Zemaljska vlada 1876. naložila da se nova osječka gimnazija mora podići najkasnije za tri godine,¹⁹ osječko Gradsko poglavarstvo, na svojoj sjednici u veljači sljedeće, 1877. godine, uputilo je molbu biskupu Strossmayeru da ustupi spomenuto zemljište gradu, no on je to isprva odbio jer je u međuvremenu odlučio na njemu u budućnosti podići dječjačko sjemenište.²⁰ Ova će Strossmayerova odluka odgoditi podizanje gimnazije za nekoliko godina, budući da grad sada ne samo da nije imao dovoljno novca već nije raspolagao ni s potrebnim zemljištem za gradnju.

Iako su se stanovite pripreme za gradnju gimnazije činile,²¹ Zemaljska je vlada 1879. godine ocijenila kako osječko poglavarstvo nije poduzimalo ništa u tom pogledu, te je naredila da se zatvori stari objekt, a za potrebe institucije (na teret grada) iznajme odgovarajući prostori po Osijeku.²² Gradsko poglavarstvo, pritisnuto odlukama vlade, odlučilo je ponovno zamoliti Strossmayera za ustupanje zemljišta, te posebnu deputaciju uputilo u Đakovo.²³ "Želeći dokazati ljubav i privrženost prema rodnom svom mjestu,"²⁴ đakovački je biskup ovaj put popustio i 8. travnja 1879. godine spomenuto zemljište darovao Osijeku, uz ispunjavanje triju uvjeta; zatražio je naime da Osijek kada (i ukoliko) dođe do izgradnje dječjačkog sjemeništa ustupi prikladno zemljište biskupiji, zatim da se što prije podigne djevojačka škola u gradu, te da nova gimnazijska zgrada bude "liepa i ukusna".²⁵

Nakon darovnice ipak se nije moglo odmah pristupiti zidanju. Budući da je riječ o crkvenom zemljištu, najprije se moralo zatražiti odobrenje od pape i kralja, a zatim, kako je riječ o javnoj zgradi, od hrvatske Zemaljske vlade, te na posljetku budući da se gimnazija podizala unutar zidina Tvrde, prostora pod nadležštvom vojnog ministarstva iz Beča, trebalo je čekati i odobrenje vojnih organa. Proces

2. Istočna strana Trga Svetog Trojstva u osječkoj Tvrđi nakon izgradnje gimnazije; Grafička zbirka Muzeja Slavonije, Osijek, inv. br. 155058 / The eastern side of the Holy Trinity Square in the Fortress in Osijek with the Gymnasium; The Print Room of the Museum of Slavonia, Osijek, inventory no. 155058

dobivanja svih ovih dopuštenja otežao se gotovo godinu dana,²⁶ što je bilo popraćeno nezadovoljstvom u osječkom tisku.²⁷

Natječaj za izgradnju

Među već spomenuta tri uvjeta koja je Strossmayer zadao osječkom Gradskom poglavarstvu za poklanjanje zemljišta u Tvrđi najprjeporniji se odnosio upravo na, nama najzanimljivije, pitanje arhitektonskog rješenja građevine. Izgradnju gimnazije Strossmayer je očito vidio kao dobru priliku u kojoj svojim utjecajem može poboljšati kvalitetu arhitekture u rodnom gradu, koju je smatrao izrazito lošom, pa je na pregovorima s gradskom deputacijom (održanim vjerojatno potkraj siječnja ili početkom veljače 1879. godine) zahtijevao *“da se ima nova sgrada od kojega glasovitoga arhitekta, npr. od gosp. Schmidta umjetnički podići, da bude monumentalna sgrada”*²⁸. Kasnije je Schmidtu dodao i *“Forstera”* kao arhitekta kojeg bi eventualno trebalo angažirati.²⁹ Obojica spomenutih pripadali su samom vrhu tadašnje bečke arhitekture. Schmidt je iza sebe već imao velik opus u Hrvatskoj: završetak đakovačke katedrale, zgradu Akademije i restauraciju crkve svetog Marka u Zagrebu, a upravo te 1879. godine, započinjao je i restauriranje zagrebačke katedrale.³⁰ Osječko je Gradsko poglavarstvo zasigurno dakle čulo za ove arhitekate; međutim, jednako je tako zasigurno čulo i za njihove visoke cijene, te je stoga htjelo izbjeći pojavljivanje citirane Strossmayerove formulacije u ugovoru o prepuštanju zemljišta. Biskup je popustio, uvjetujući na kraju samo *“da se gimnazijska sgrada liepa i ukusna sazidje, što je ures grada, a ujedno i povoljno djeluje na estetično i moralno čuvstvo mladeži”*,³¹ a da bi se kvalitetan pro-

jekt pribavio, odlučeno je da se ima raspisati javni natječaj.³²

Nakon sporazumijevanja sa Strossmayerom i dobivanja većine spomenutih potrebnih dozvola, osječko je poglavarstvo napokon, 23. prosinca 1879. godine, raspisalo natječaj za projekte gimnazije. Rok za predaju radova bio je relativno kratak, trajao je manje od dva mjeseca, do 15. veljače 1880. godine. Radi dobivanja što kvalitetnijeg projekta publiciran je i u Beču.³³ Tekst natječaja bio je vrlo jezgrovit; specificirano je samo da troškovi izgradnje zgrade ne smiju prijeći 80.000 forinti, te da su predviđene dvije nagrade za projekte – prva u iznosu od 400, a druga od 200 forinti.³⁴

Na natječaj je stigao sveukupno 21 rad, koje je u ožujku 1880, u tvrđavskoj gradskoj vijećnici, osječko poglavarstvo izložilo građanima na uvid.³⁵ Zbog nedostatka stručnog osoblja odbor za procjenu planova bio je sastavljen od raspoloživih gradskih “strukovnjaka”: kraljevskog državnog mjernika Adolfa Sertića, mjernika i predstojnika tehničkog odjela pri željeznici Julija Faraga, privatnog mjernika Milana Milašinića i učitelja na realci Jovana Jovanića i D(imitrija) Markovića.³⁶ Tek nakon javnog izlaganja nacrtu, imenovani odbor pristupio je ocjenjivanju projekata.

Na osnovi popisa adresa na koje su se slali projekti koji nisu osvojili nagrade, jasno se može uočiti kako je osječki natječaj imao vrlo širok odjek. Njegovo objavljivanje u bečkim arhitektonskim glasilima očito je urodilo plodom. Neki od najznačajnijih arhitekata Monarhije, i iz austrijske i iz ugarske polovine, javili su se na natječaj, no ne i od Strossmayera željeni Schmidt ili Förster. Natječajni projekt poslao je tako bečki arhitekt Hinträger, glavni stručnjak za gradnje škola u Monarhiji, prema čijim će se projektima

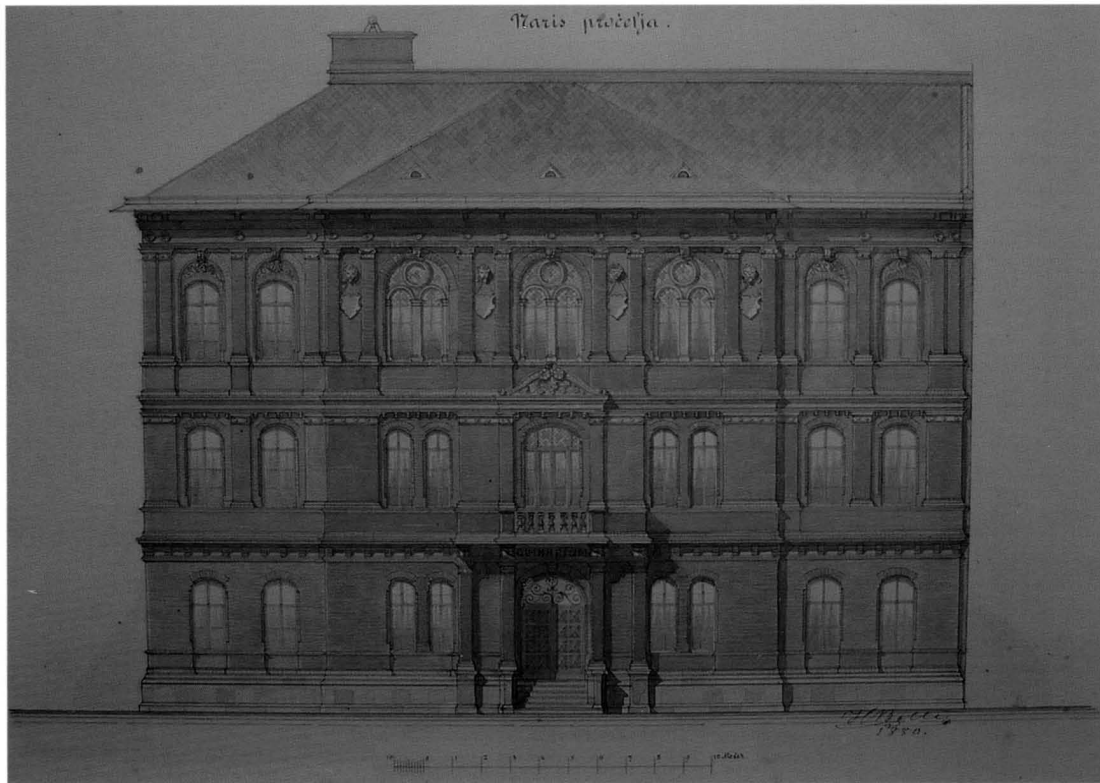
3. Pročelje gimnazijske zgrade u Osijeku, sadašnje stanje, foto: D. Damjanović, 16. kolovoza 2006. / The facade of the Gymnasium in Osijek today, photo D. Damjanović, August 16, 2006

kasnije podići u Osijeku zgrade realke u Tvrdi i opće pučke škole u Gornjem gradu; zatim Franz Pfaff, iz Budimpešte, poznati graditelj kolodvora (Zagreb, Rijeka, Osijek), te arhitektonski biro Makytko i Schmoranz iz Beča, poput Hinträgera specijaliziran za gradnju škola. Javio se i niz hrvatskih arhitekata; Schmidtovi učenici: Nikola Kolar i Janko Grahor, zatim Matija Antolec, Kuno Waidmann (koji se u nas specijalizirao za škole i druge javne zgrade), W. Grundmann iz Lepoglave te Vjekoslav Šafranek iz Zagreba. Od manje poznatih arhitekata sudjelovali su: Carl A. Romstauffer(?) i Viktor Wallak iz Beča, Franz Jakobffy i Josef Gutwillig iz Budimpešte, Vacslav Machulka iz Praga, Dieter Zohan(?) iz Bratislave i Ladislav Postepski iz Stryja u Galiciji.³⁷ Školski savjet grada Anseea u Štajerskoj ponudio je pak Osječanima u pola cijene (2400 for.) projekt svoje gimnazije, djelo bečkog arhitekta također specijaliziranog za škole, Augusta Krunholza, koji, zbog nedostatka sredstava nisu uspjeli realizirati.³⁸ Spomenutima treba pribrojiti dva arhitekta čiji su projekti nagrađeni – tada već Zagrepčanina

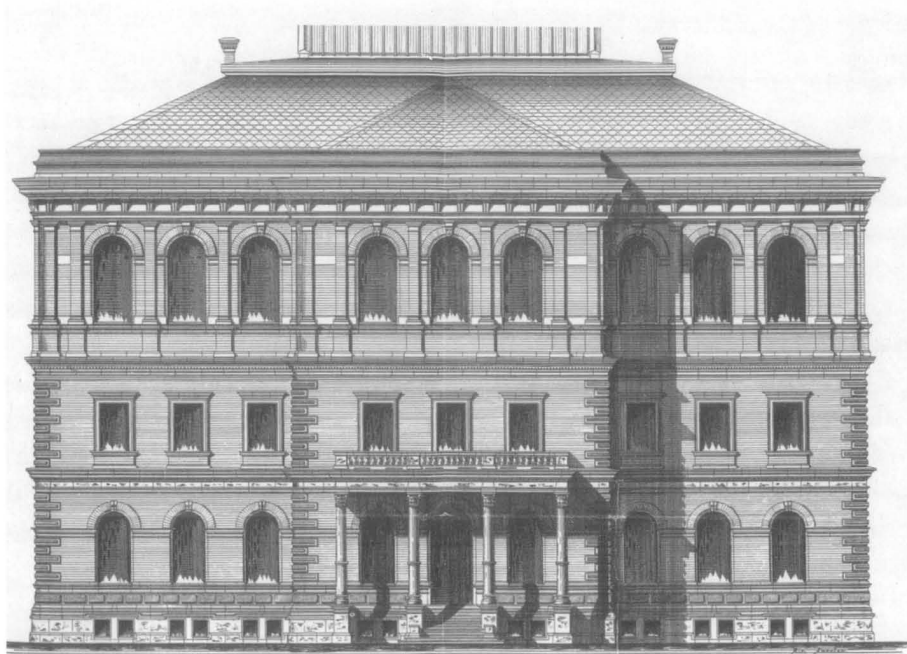
Hermana Bolléa (koji je predao rad pod šifrom „Bramante“) i osječkog inženjera Maxa Zuckera (s projektom pod šifrom „Max Zucker“), čime dobivamo podatke o ukupno 19 od 21 sudionika natječaja.

Dok je djelomičan popis sudionika na natječaju sačuvan, nažalost nisu i njihovi projekti (osim dvaju nagrađenih), tako da samo iz teksta u onodobnom lokalnom tisku možemo doznati osobine nekolicine. Osječka *Die Drau* objavila je, naime, članak u kojem je kritički razmotrila projekte koje je smatrala najboljima: „Hrvatska“, „Hinträger“, „Max Zucker“, „Bramante“, „Mursia Aelia“, „Durch“, „Bildung ist Wahrheit“ i „Machytka und Schmoranz“.³⁹ Osim u slučajevima kada su arhitekti iskoristili svoja osobna imena i/ili prezimena kao šifru za projekt, ne možemo znati tko je autor kojega od njih.

Prema pisanju spomenutog lista, većina je projekata bila u renesansnom stilu, koji je u to vrijeme smatran najpogodnijim za gradnju obrazovnih institucija, jer se smatralo da zapadnoeuropsko obrazovanje svoje temelje ima u antičkoj

5. Herman Bollé, Natječajni projekt za glavno pročelje gimnazijske zgrade u Osijeku, 1880, Kaptolski arhiv, Zagreb / Herman Bollé, Competition design for the main facade of the Gymnasium in Osijek, 1880, The Zagreb Chapter Archive

9. Friedrich von Schmidt, Projekt za glavno pročelje palače Akademije u Zagrebu, *Viesti kluba inženira i arhitekata*, godina III, 1882, br. 1, list 5 / Friedrich von Schmidt, Design for the main facade of the Academy Palace in Zagreb, *Viesti kluba inženira i arhitekata* 3 (1882), no. 1, leaf 5

i renesansnoj tradiciji. Izuzetak su projekti "Bildung ist Wahrheit" i "Machytka und Schmoranz", koji su bili izrađeni u romaničkom stilu, dok je projekt pod šifrom "Bramante" (Hermana Bolléa) ocijenjen kao mješavina mauraskog, romanskog i firentinskog stila s pročeljem račlanjenim jonskim stupovima. Za većinu su projekta imali ozbiljne zamjerke: rad pod šifrom "Hrvatska" imao je neusklađen odnos širine i dužine učonica, te neobičan smještaj zahoda koji su se vidjeli odmah po ulasku u građevinu, dok je na pročelju odnos prvog kata prema parteru i drugom katu bio loše riješen; "Bramante" s predviđenim pročeljem od fasadne opeke nikako se ne bi mogao izvesti cijenom od 80.000 forinti, a i u unutrašnjem rasporedu prostorija postojale su nelogičnosti – hodnici nisu dovoljno široki kao što priliči jednoj javnoj zgradi, stepenište je smješteno sa strane od ulice pa se gubilo previše prostora, itd.; projekt "Durch" ocijenjen je pak preskupim – stajao bi najmanje 130.000 forinti, a ni pročelje mu nije imalo dobro rješenje, dok je unutrašnji prostor bio bolji iako s prevelikim vestibulom; projekt "Mursia Aelia" istaknut je kao stilski fantazija s jako dobro riješenom iskorištenosti raspoloživog prostora zemljišta, no, s glavnim pročeljem koje gleda prema istoku, a ne zapadu, kako je bilo uvjetovano situacijskim rješenjem, dok je stepenište bilo loše smješteno, na strani prema dvorištu; "Hinträgera" ocjenjuju kao projekt iznimno kvalitetnog rješenja pročelja, no s velikim pogreškama u organizaciji unutrašnjeg prostora koje više podsjeća na najamnu stambenu zgradu nego na školu. Kod pisca ovog članka u *Die Drau*, jasno je tko je favorit. Trima natječajnim projektima gotovo da ne nalazi zamjerke: "Bildung ist Wahrheit, Machytka und Schmoranz"⁴⁰ i "Max Zucker". Osobito je hvaljen, naravno rad Osječanina Zuckera, projektanta koji je dominirao osječkom arhitekturom od kraja sedamdesetih do početka 90-ih godina 19. stoljeća. Mišljenje *Die Drau* nisu, međutim, dijelili svi, te će se pitanje tko će dobiti prvu nagradu na natječaju za osječku gimnaziju uskoro pretvoriti u pravi skandal.

Službena verzija događaja ističe kako je odbor za procjenjivanje radova 20. ožujka 1880. podnio izvješće prema kojem je izdvojeno pet projekata (pod šiframa: "Mursia Aelia", "Max Zucker", "Bramante", "Bildung ist Wahrheit" i "Napred"⁴¹), od pristigla 21, koje su smatrali najkvalitetnijima i najprikladnijima za izvođenje, s ogradom da svi trebaju stanovite korekture, te troškovnik pisan prilagođeno slavonskim uvjetima. Daljnjim razmatranjem "jednoglasno" je prihvaćena osnova "Bramante", dok je drugu nagradu dobio projekt "Max Zucker".⁴² Izvještaj ni riječju ne dotiče dvotjedne zakulisne sukobe na relaciji Strossmayer – članovi

Gradskog poglavarstva oko pitanja kome će se dodijeliti prvo mjesto. Korespondencija biskupa Strossmayera s Isom Kršnjavim, Hermanom Bolléom i Franjom Račkim otkrivaju nam, međutim, kako je do suhog zaključka poglavarstva došlo nakon vrlo oštih sukoba, te kako je natječaj za projekte osječke gimnazije bio fiktivan, organiziran kako bi se zadovoljila želja Osječana, dok je pobjednik, bar s Kršnjavijeve i Strossmayerove strane, bio uveliko unaprijed određen.

Glavni "pokretač" afere bio je Iso Kršnjavi, koji je već nekoliko godina vodio intenzivnu borbu, najprije za dovođenje, a potom i za zadržavanje Hermana Bolléa u Hrvatskoj, budući da je u njemu vidio ključnog čovjeka na kojemu će se temeljiti preporod hrvatske arhitekture u 19. stoljeću. Svojim je prijedlozima biskupu Strossmayeru, vezano uz dovršenje đakovačke katedrale, snažno utjecao na Schmidtovu odluku da se Bollé imenuje glavnim suradnikom na projektima, povezanim najprije sa spomenutom građevinom, a potom i s ostalim poslovima u Hrvatskoj. Nakon što je započela obnova katedrale u Zagrebu, 1879. g., Bollé se doista i doselio u ovaj grad; međutim, sredina ga isprva nije prihvatila, kako zbog stila čiji je glavni zastupnik bio, zbog čega su ga zvali "pukim gotikerom", tako i zbog straha od konkurencije kod domaćih inženjera, okupljenih oko *Kluba inženjera i arhitekta* u Zagrebu, koji su se natječajima za pojedine građevine služili samo kako bi osigurali posao jedni drugima.⁴³ Kršnjavi i Strossmayer stoga su nastojali, radi njegova zadržavanja, pribaviti mu veće poslove. Kao dio tih nastojanja, Bollé je u ruke dobio restauraciju hodočasničkih crkava u Mariji Bistrici i na Tekijama pokraj Petrovaradina. Međutim, za arhitekta tako goleme energije to nije bilo dovoljno, pa je stoga i prije nego što će se službeno objaviti natječaj za osječku gimnaziju, Kršnjavi istaknuo Strossmayeru da bi ga trebalo oblikovati tako da upravo Bollé dobije prvu nagradu, a zamolio je pri tom biskupa da mu isposluje i izvođenje nove palače Vranyczany u Zagrebu.⁴⁴ Samo se dio Kršnjavijevih namjera ostvario. Strossmayerovo lobiranje nije osiguralo posao na Vranyczanyjevoj kući, ali se u Osijeku, nakon mnogih neprilika, ipak pokazalo uspješnim.

Već u prosincu 1879., Strossmayer je poduzeo prve korake i pisao tadašnjem osječkom gradonačelniku Živanoviću o svojim željama u vezi s projektom nove gimnazije.⁴⁵ Iako je obećao Kršnjavom da će sve učiniti kako bi Bollé doista dobio u svoje ruke ovu građevinu, nije bio siguran da li će to doista uroditi plodom, budući da bi Zemaljska vlada, zbog težnje da posao dodijeli nekom domaćem arhitektu, mogla osujetiti namjeru.⁴⁶

Iako se žalio na kratkoću roka u kojem je morao dogotoviti projekte,⁴⁷ Bollé se, naravno, odazvao na osječki natječaj slanjem rada pod šifrom "Bramante". Odmah potom, sredinom veljače 1880., obavijestio je Strossmayera o šifri pod kojom je poslao projekt, najprije on sam,⁴⁸ a ubrzo potom isto je učinio i Kršnjavi.⁴⁹ Kako je u to vrijeme Strossmayer pobolijevao, odlučio je najprije zamoliti Gradsko poglavarstvo da mu u Đakovo pošalje natječajne planove,⁵⁰ no naposljetku se predomislio i sam otišao na nekoliko dana u Osijek,⁵¹ nesumnjivo s ciljem da osobnim utjecajem osigura Bolléu ovaj posao. Već 8. ožujka opširno je pisao Kršnjavome o svojim dojmovima.⁵² Vidjevši Bolléove nacрте, Strossmayer je bio iznimno zadovoljan njima, definitivno odlučivši da se gradnja mora povjeriti ovom arhitektu.⁵³ Još dva projekta ocijenio je pritom kvalitetnima: Zuckerov i Grahorov. Za Zuckerov je rad doduše istaknuo da se proširila glasina po Osijeku, kako mu je za vrijeme dvomjesečnog boravka u Beču, projekt ispravio arhitekt "Förstel".⁵⁴ Moguće je kako je ova vijest proistekla upravo iz Zuckerova tabora, te da se njome pokušalo odobrovoljiti Strossmayera na prihvaćanje ovog projekta, budući da je spomenuti Bečanin bio jedan od arhitekata koje je biskup priželjkivao kao autora nacрте za osječku gimnaziju. Bez obzira tko mu je bio pravi autor, ovom je projektu Strossmayer našao neke zamjerke, ponajprije smještanje "polukolumni" između stupova.⁵⁵ I Grahorovu projektu, iako mu se u osnovi sviđao, Strossmayer je iznašao brojne zamjerke. Smatrao je da je raščlamba pročelja preteška, da se previše ugledao na moderne zgrade u Beču i Pešti, a osobito mu smetaju dvije karijatide sa strana ulaza u gimnaziju: *Ja sam se svaki put, kad sam pred tim nacртом stao pitao: a što te dvie cariatide što li su, što rade? Ništ drugo, nego da vrata, koja su i onako teška, još više otežaju. Svrhu jim nitko na svijetu neopredieli. Isto to valja i o dva kipa, koja su stavljena u dvie niche na pročelju vrtovnoga sprata. Mogu reć, da sam pomislio, da je arhitekt zamoljen možebit po kiparu Rendiću htio i komu posla pribaviti, tako je malo nutarnjega razloga za te dvie kariatide i za te kipove.*⁵⁶ U vrijeme kada je poslao svoj natječajni projekt Grahor je bio u Schmidtovoj školi na bečkoj Akademiji likovnih umjetnosti, a paralelno je radio i na izgradnji zgrade Prve hrvatske štedionice u Radićevoj ulici u Zagrebu.⁵⁷ Bilo je to najplodnije projektantsko razdoblje u njegovu stvaralaštvu. Nažalost, natječajni projekt za osječku gimnaziju nije sačuvan tako da ga ne možemo usporediti s ostalim njegovim onodobnim opusom.

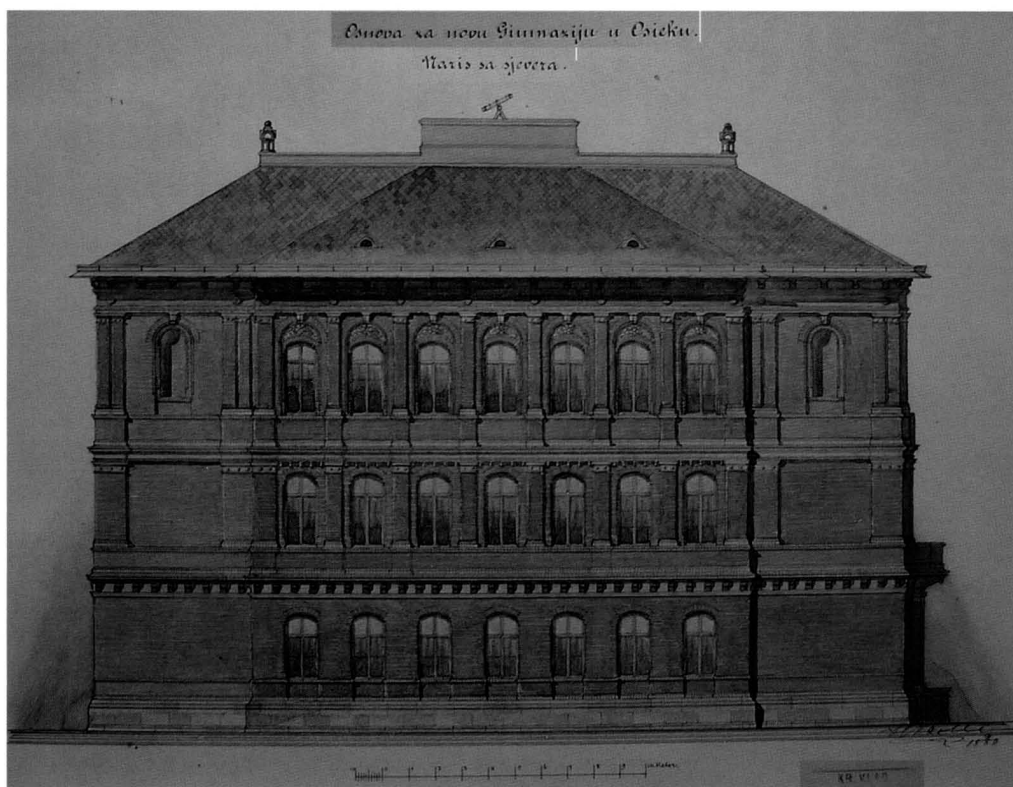
Svoje mišljene i javno opredjeljenje za Bolléov plan Strossmayer nije priopćio samo neslužbeno Kršnjavome, već je to izrekao pred osječkim građanstvom i članovima

Gradskog zastupstva, posjećujući u dvorani magistrata u tri navrata izložene natječajne radove.⁵⁸ Pri jednoj od tih posjeta došlo je čak do rasprave s gradskim fizikom (liječnikom) Kallivodom oko podjele nagrada. Kallivoda je naime mislio da domaćem čovjeku (Slavoncu ili Hrvat) treba dodijeliti nagradu, čemu se Strossmayer oštro protivio, braneći načelo da se treba ocjenjivati kvaliteta projekta, a ne porijeklo projektanta.⁵⁹ Među osječko je građanstvo zasigurno u međuvremenu već procurila vijest kako biskup živo agitira da pobijedi upravo Bolléov projekt, pa je njegov nastup u magistratskoj dvorani naišao na snažan napad u *Die Drau*, koja je kao oštar politički protivnik đakovačkog biskupa, spremno iskoristila ove okolnosti kao priliku za još jedan obračun.⁶⁰

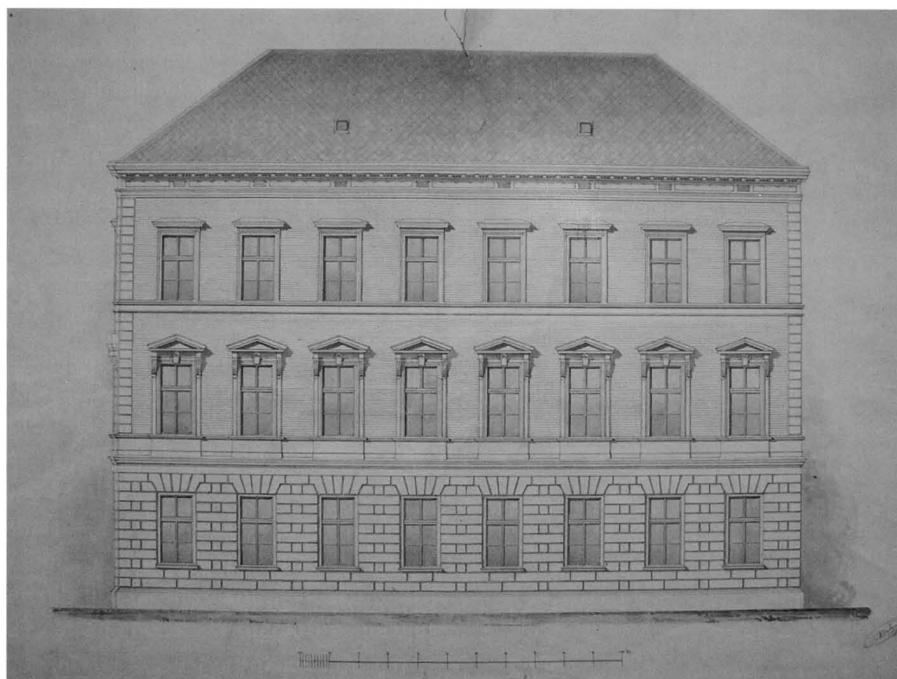
Pisac članka u *Die Drau* istaknuo je kako je ionako nepovoljnim uvjetima svoje darovnice zemljišta za gimnaziju Strossmayer dodao još jedan – da on potvrdi od žirija izabrani projekt.⁶¹ Nastojeći umanjiti značaj biskupova dara, ustvrdio je pritom kako darovano zemljište u Tvrdi ne vrijedi više od 1.000–1.200 forinti, dok se obaveza prepuštanja prostora za đačko sjemenište, koju je grad ugovorom s biskupom preuzeo na sebe, u budućnosti, stajati sigurno od 10.000 do 15.000 forinti.⁶² Najviše se međutim okomio na projekt "Bramante", koji je Strossmayer favorizirao, ističući kako će njegovo izvođenje s *Rohbau*⁶³ tipom pročelja stajati zasigurno 130.000–140.000, a ne predviđenih 80.000 forinti.⁶⁴ Što se pak dodjele prve nagrade tiče, istaknuo je, kako izabrani širi ima znanja o arhitekturi koliko i biskup, te da samim time ne treba sumnjati da će znati izabrati najbolji rad,⁶⁵ zajedljivo pri tome napomenuvši da đakovački biskup nije "sa sv. Uljem dobio strukovno priznanje graditeljstva."⁶⁶

Ovako snažan napad *Drave* nije mogao ostati bez odgovora. Na Strossmayerovu se stranu postavio zagrebački *Obzor*, vjerojatno kroz pero Ise Kršnjavog. Sve tvrdnje autora članka u *Dravi* ove su novine opovrgnule, istaknuvši kako darovano zemljište vrijedi kudikamo više od navedena (čak 23.000 forinti), te da izgradnja dječakškog sjemeništa ne treba zabrinjavati Osječane, jer do nje vjerojatno neće ni doći.⁶⁷ Najspremnije su, međutim, ustali u obranu Strossmayerove stručnosti na polju umjetnosti, istaknuvši kako je biskup temeljito proučio povijest graditeljstva pripremajući se za gradnju svoje katedrale, te da je spreman svoj sud o projektima poslanim na natječaj za osječku gimnaziju provjeriti kod bečkih autoriteta: "Mislite li pako" – veli biskup – "da ja neimam pravo, pošaljite te osnove evropskim gradjevnim celebritetom Šmidtu, Ferstelu i Hansenu, pa za koju se oni izjave, na tu i ja pristajem."⁶⁸

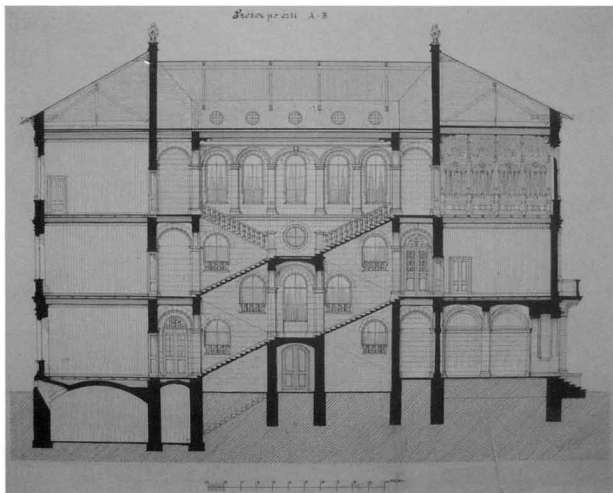

8. Herman Bollé, Natječajni projekt za bočno pročelje gimnazijske zgrade u Osijeku, 1880, Kaptolski arhiv, Zagreb / Herman Bollé, Competition design for the Gymnasium in Osijek, side facade, 1880, The Zagreb Chapter Archive

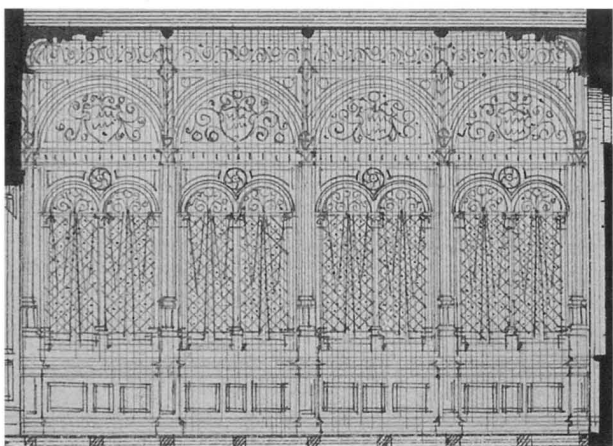

4. Natječajni projekt Maxa Zuckera za bočno pročelje osječke gimnazije, 1880. godine; DAOS, Fond br. 6, Gradsko poglavarstvo, Inženirski ured, Projekti po ulicama, Gimnazija / Competition design by Max Zucker for the side facade of the Gymnasium, 1880; DAOS, Fond no. 6, City Council, Engineering Office, Projects by Streets, Gymnasium

6. Herman Bollé, Natječajni projekt za gimnazijsku zgradu u Osijeku, presjek, 1880, Kaptolski arhiv, Zagreb / Herman Bollé, Competition design for the Gymnasium in Osijek, section, 1880, The Zagreb Chapter Archive

Oštrina u razmjeni stavova između *Drave* i Strossmayera u slučaju osječke gimnazije ne treba čuditi. Od samih je početaka izlaženja ovog lista, dakle od kraja 60-ih godina 19. stoljeća njihov sukob, sadržavao, osim političkih i “nacionalne” konotacije. Kao list na njemačkom jeziku *Drava* se najviše obraćala imućnim osječkim (i slavonskim) židovima, pa je tako, u ovom slučaju, napadajući đakovačkog biskupa, zapravo branila interese pripadnika ove skupine “domaćeg čovjeka”, osječkog inženjera Maxa Zuckera.⁶⁹ Već na samom početku izlaganja projekata, 7. ožujka 1880., *Die*

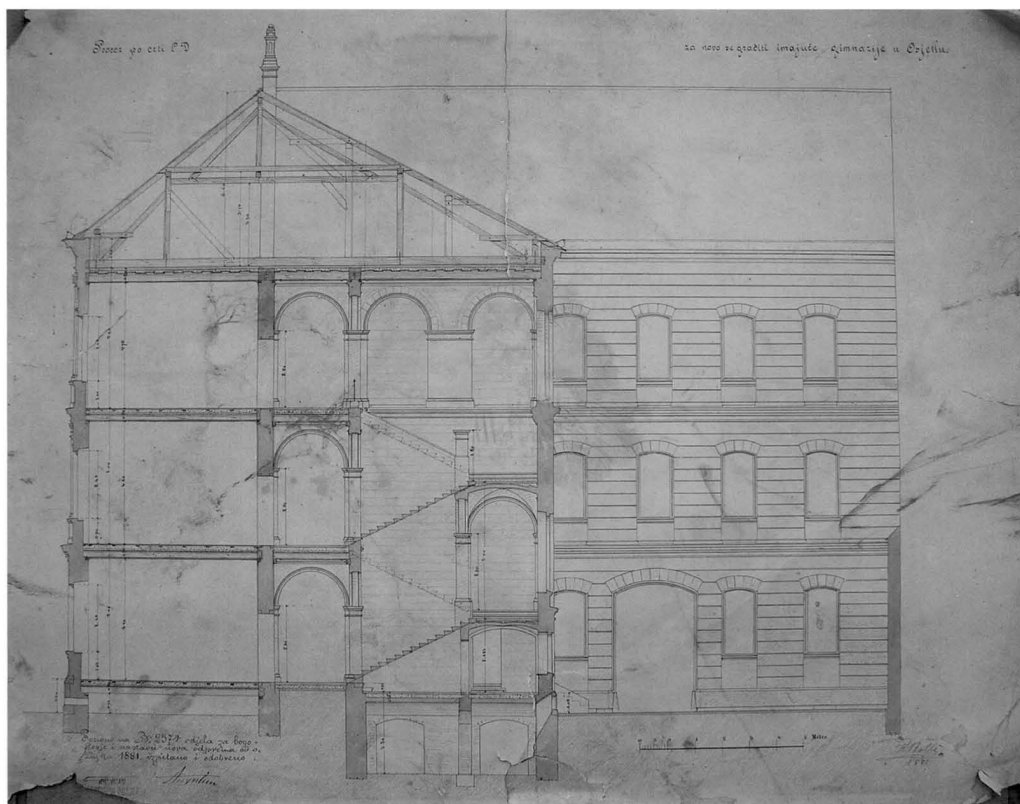
7. Herman Bollé, Natječajni projekt za gimnazijsku zgradu u Osijeku, svečana dvorana, 1880, Kaptolski arhiv, Zagreb / Herman Bollé, Competition design for the Gymnasium in Osijek, Great Hall, 1880, The Zagreb Chapter Archive

Drau je istaknula kako je Zucker na natječaj poslao dva rada, od kojih jedan svakako zaslužuje jednu od nagrada,⁷⁰ priželjkujući, bez ikakve sumnje da dobije prvu. Kako je u Osijeku, još od sloma burze 1873. vladalo veliko zatišje u graditeljstvu, posla je bilo vrlo malo i bili su prilično skromnog opsega, ovako velik zalogaj kakav je bila gradnja gimnazije, nastojao se po svaku cijenu osigurati Zuckeru. Znakovito je kako je ovaj osječki inženjer za svoj natječajni rad izabrao šifru – “Max Zucker“, dakle svoje ime i prezime, što je u njegovom slučaju nesumnjivo značilo znakovitu poruku članovima žirija, koje je kao član osječke intelektualne elite poznao, kome treba dodijeliti prvu nagradu. Doduše, i neki su drugi sudionici na natječaju, poput Hinträgera i Schmoranza, upravo oni koji su na polju arhitekture za obrazovanje već stekli ugled u Monarhiji, posegnuli za sličnom taktikom i svoja prezimena iskoristila kao šifre projekata, smatrajući da će im ona osigurati neku od nagrada.

Od spomenuta dva projekta koje je Zucker poslao na natječaj,⁷¹ prema prvome gimnazija bi se izgradila samo na parceli dobivenoj od Strossmayera, dok je drugi predviđao podizanje mosta preko ulice, do zgrade stare gimnazije (koja bi se pregradila), čime bi se dobila maksimalna količina prostora za instituciju. U osječkom je arhivu sačuvana samo prva, jednostavnija, verzija projekta.⁷² Rješenje pročelja pokazuje vrlo jednostavnu neorenesansnu zgradu s rustikalno obrađenim prizemljem, prozorima s trokutastim zabatom na prvom katu i jednostavnim pravokutnim prozorima na drugom katu, bez ikakvih polustupova ili drugih elemenata raščlambе preostale površine zida.

Napadi osječkog tiska na Strossmayera bili su tako strašni da je Kršnjavi sredinom ožujka posumnjao da će pobijediti Bolléov projekt.⁷³ Uz to, veliki je problem za ustrajnog đakovačkog biskupa bio i sam Bollé, koji je izgubio živce već nakon prvog članka u *Die Drau* o natječaju, osobito zbog stilskog okarakteriziranja njegova projekta. Ranije spomenut projekt s pročeljem bizarne stilske kombinacije,⁷⁴ koji je razmatrao autor ovog članka, naglasio je Bollé, bila je samo neka vrsta alternativnog projekta, a ne glavnoga, koji novine uopće ni ne spominju.⁷⁵ Naljutile su ga i negativne ocjene rješenja stubišta, te tvrdnje da neće biti dovoljno svjetla u zgradi. Strossmayer je tako, u jeku borbe sa svojim protivnicima u Osijeku paralelno morao ublažavati i Bolléovu naglost. Ipak, usprkos svim teškoćama na kraju je uspio. Prijetnja da neće dodijeliti svoje zemljište gradu ukoliko on ne odobri projekt,⁷⁶ natjerala je Osječane da popuste, te je Odbor za ocjenu na natječaj poslanih radova, napokon, na sjednici Gradskog poglavarstva od 23. ožujka 1880., dodijelio prvu nagradu Bolléu.⁷⁷ Osječanin Zucker,

12. Herman Bollé, Presjek gimnazijske zgrade u Osijeku, 1880–1881, DAOS, Fond br. 6, Gradsko poglavarsstvo, Inžinirski ured, Projekti po ulicama, Gimnazija / Herman Bollé, Section of the Gymnasium in Osijek, 1880–1881, DAOS, fond no. 6, City Council, Engineering Office, Projects by street, Gymnasium

13. Herman Bollé, Tlocrt prvog kata gimnazijske zgrade u Osijeku, 1880–1881, DAOS, Fond br. 6, Gradsko poglavarsstvo, Inžinirski ured, Projekti po ulicama, Gimnazija / Herman Bollé, Plan of the first floor of the Gymnasium in Osijek, 1880–1881, DAOS, fond no. 6, City Council, Engineering Office, Projects by street, Gymnasium

naravno, nije ostao praznih ruku – dodijeljena mu je druga nagrada, a budući da je ubrzo počeo raditi kao gradski inženjer, u spletkama koje su uslijedile, uspio je dobiti u svoje ruke i neposredan nadzor nad izvedbom zgrade.

Die Drau će tek dvadesetak dana kasnije objaviti rezultat natječaja, zajedljivo izražavajući svoje zadovoljstvo činjenicom da je jedan “Hrvat” odnio pobjedu.⁷⁸

Tijek izgradnje i problemi pri izvedbi građevine

Nakon dobivanja prve nagrade problemi s Bolléovim projektom za gimnaziju nisu završili. Tri su se glavna pitanja pojavila: tko će izradivati detaljne osnove, tko će izvoditi građevinu, te hoće li se zgrada izvesti s pročeljem u fasadnoj opeci. Naime, budući da je Max Zucker bio imenovan gradskim inženjerom,⁷⁹ Osječani su mu odlučili povjeriti izradu detaljnih projekata,⁸⁰ po Bolléovom nacrtu, otežući mu isplatu prve nagrade od 400 forinti.⁸¹ Namjera Osječana razbjesnila je Bolléa, te je počeo uznastojati da on dobije izvođenje gimnazije,⁸² a kad se činilo da neće uspjeti u tom, povukao je, sredinom lipnja 1880, svoje projekte,⁸³ ne želeći, kako je istaknuo, da od njegove arhitektonske ideje netko radi karikaturu.⁸⁴ Ovako nagao potez arhitekta nije baš oduševio biskupa Strossmayera, koji se bojao da se time ne upropasti ogroman trud do tada uložen u cijeli projekt.⁸⁵ Kršnjavi je naravno, kao mnogo puta do tada, branio Bolléove interese i agitirao kod Strossmayera da utječe na osječko Gradsko poglavarstvo da ovaj arhitekt dobije izvedbu detaljnih projekata.⁸⁶ Strossmayer se poslužio oporbanim oružjem ponovno zaprijetivši povlačenjem darovnice za svoje zemljište u Tvrđi.⁸⁷ Osječki gradonačelnik Živanović odlučio je, posredstvom svoga izaslanika Kallivode, dogovoriti kompromis. Bollé je naposljetku dobio gotovo sve što je tražio – izradu detaljnih planova i vrhovni nadzor nad izgradnjom zgrade; jedino u čemu je morao popustiti je cijena – s obzirom na teško financijsko stanje Osijeka, pristao je na relativno skroman iznos od 1.000 forint za nadgledanje radova.⁸⁸ Nadzor nad gradnjom na terenu preuzeo je Max Zucker.⁸⁹

Još je veći sukob negoli spomenuti izazvalo pitanje u kojem će materijalu biti izvedeno pročelje. Ono se vuklo, kako smo vidjeli, od samog natječaja; dapače bilo je, tobože, glavni razlog zbog kojeg su Osječani odbijali dodijeliti Bolléu prvu nagradu, bojeći se velikih troškova, kako oni navode, *Rohbau* gradnje.⁹⁰ Bolléov natječajni projekt pokazuje kako je cijelo pročelje prvotno trebalo biti prekriveno fasadnom opekom s arhitektonski istaknutijim dijelovima (entablature, stupovi, plastika prozora na drugom kat, itd.) u kamenu. Kada je prvi put Strossmayer vidio Bolléove na-

crte, i sam je odmah zaključio kako izvođenje ovakvog pročelja nikako ne može stajati 80.000 forinti već najmanje duplo, 160.000,⁹¹ a slične su bile procjene i žirija koji je birao projekte,⁹² tako da nije, zbog straha od velikih troškova, iako je podržavao Bolléov arhitektonski koncept,⁹³ previše nastojao na ovom tipu izgradnje, tim prije što je, osiguravši Bolléu posao na gimnaziji, morao popustiti u dijelu uvjeta koje je postavljalo Gradsko poglavarstvo. Osječani su stoga, dodjeljujući Bolléu prvu nagradu, ostavili slobodnim uvjetovati da se zgrada mora izvesti sa žbukanim pročeljem “i urđivanjem na podobu kamenogradnje”,⁹⁴ dakle sa žbukom koja imitira gradnju u kamenu, kako će Bollé kasnije, zbog sličnih okolnosti kao u Osijeku, odnosno nedostatka novca, vrlo često i raditi. Poglavarstvo se mudro pri tome pozvalo na činjenicu da Bollé ionako u svojem troškovniku poslanom na natječaj nije naveo da se zgrada mora nužno izvesti kao *Rohbau*. Biskup Strossmayer odobrio je ove uvjete, zatraživši pritom samo, bez obzira u kojem materijalu gimnazija bude sagrađena, “nek bude uzor zgrada”⁹⁵. Sam arhitekt, međutim, u početku nije htio odustati od svojih planova, ne razumjevši zašto ne vjeruju njegovim proračunima troškova.⁹⁶ Izgradnja gimnazije s pročeljem u fasadnoj opeci i kamenu za Bolléa je bio jedan od ključnih elemenata njegova projekta (pa i arhitekture uopće).⁹⁷ Ostavljajući vidljivim materijal od koje je građevina podignuta, nastojao je u Hrvatskoj uvesti arhitektonsko načelo idealizacije uloge materijala u stvaranju stila, usvojeno u ateljeu Friedricha von Schmidta, a koji je ovaj preuzeo od Gottfrieda Sempera.⁹⁸ Zbog tradicije žbukanih pročelja i skupoće *Rohbau* gradnje,⁹⁹ ovaj princip, usprkos nekolicini ostvarenja poput kurija na zagrebačkom Kaptolu, nije uhvatio dubok korijen.¹⁰⁰

Ni kada su sukobi oko izrade detaljnih projekata i tipa izgradnje završili, problemi oko izgradnje osječke gimnazije nisu prestali. Bollé je stalno otezao s dostavom detaljnih projekata, vjerojatno jer je bio prezaposlen paralelno radeći i za Mariju Bistricu i za Đakovo, tako da je Strossmayer intervenirao kod Kršnjavoga da ga požuri s dostavom projekata,¹⁰¹ tim prije što se osjećao odgovornim za cijeli projekt. Napokon, tijekom veljače i ožujka 1881., godinu dana nakon završetka natječaja, Bollé je u tri navrata dao detaljne osnove u Osijek.¹⁰² Nakon što je 20. ožujka stigla i posljednja pošilja ovih nacрта, izloženi su, na Strossmayerovo traženje, u magistratskoj sali, vjerojatno s ciljem poradi kojeg je ova zgrada i prepuštena Bolléu – da uvid u njih poveća kvalitetu radova domaćih, osječkih graditelja.¹⁰³

Nacrti, sada međutim, nisu više bili ni jedini ni najveći problem pri podizanju gimnazije. Kudikamo je teže bilo

pronaći dovoljnu količinu novca za gradnju. Grad, s ukupnim godišnjim prihodima od oko 90.000, te proračunom od 140.000 forinti nije mogao sam sagraditi zgradu čiji su troškovi iznosili 80.000 forinti. Poradi toga je Vaso Gjurjević, tadašnji zastupnik Osijeka u Hrvatskom saboru, na sjednici na kojoj se raspravljalo o proračunu za 1881. godinu, 8. studenog 1880. godine, zatražio pomoć od Sabora i Zemaljske vlade, istaknuvši pri tom kako u Hrvatskoj postoji premalo gimnazija (pet, od kojih su dvije bile u Slavoniji) te kako je logično da vlada pomogne podizanje zgrade za ovako važnu instituciju, sada kad su gotovi projekti, tim prije što je pomogla i drugim gradovima u gradnji gimnazija, a, osim toga, sagradila je i zatvor u Lepoglavi i umobolnicu u Stenjevcu.¹⁰⁴ Iako je od zastupnika u Saboru Gjurjević dobio formalnu potporu, potreban novac nikako nije stizao.¹⁰⁵ Grad se stoga odlučio na podizanje zajma od 200.000 forinti kod Austro-ugarske narodne banke, no ova je odbila pozajmicu s objašnjenjem da ukupna gradska imovina od oko pola milijuna guldena nije dovoljna kao jamac za kredit.¹⁰⁶ U vrijeme kada je gradnja već bila uveliko dovršena, vlada je najprije odbila dati očekivanih 40.000–50.000 guldena za zgradu, što je za osječko Gradsko poglavarstvo bilo gotovo katastrofalno budući da su tada upravo počele pripreme za podizanje opće pučke škole u Gornjem gradu (troškovi gradnje koji su procijenjeni na 60.000 forinti), te za adaptaciju dotadašnje zgrade gimnazije u realku (troškovi koji su se procjenjivali na 50.000 forinti). Novac je, naposljetku, potkraj iste godine, odobren; iz proračuna za 1883. predviđeno je doniranje 40.000 forinti, te još 15.000 u 1884. godini.¹⁰⁷

Predradnje za podizanje zgrade počele su već u ožujku 1881. godine,¹⁰⁸ a nakon što je Bollé došao potkraj travnja u grad podijeliti detaljne upute za gradnju započelo se, 26. 4. i sa samim zidanjem.¹⁰⁹ Gimnazija je kvalitetom upotrijebljenog materijala (s mramornim stubištem¹¹⁰ i soklom od mramora iz Nabresine¹¹¹) nadmašivala sve do tada podignuto u Osijeku. Gradnja je tijekom ljeta odmakla tako daleko da se u listopadu već započelo podizanje krovšta i svođenje unutrašnjih prostorija.¹¹² Zanimljivo je da je kada se moglo uočiti da će nova gimnazija biti monumentalna i kvalitetna zgrada, osječka *Drava* promijenila mišljenje o Bolléu, hvaleći njegov projekt, osobito rješenje unutrašnjeg rasporeda prostorija.¹¹³

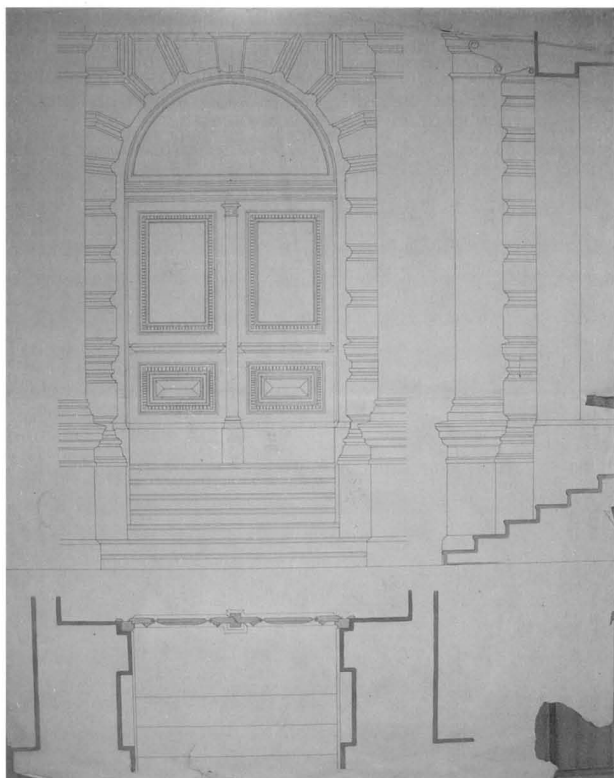
Radove na izgradnji, prema spomenutom dogovoru, nadzirao je Max Zucker,¹¹⁴ čijim je zaslugama *Drava* nastojala pripisati činjenicu da troškovi gradnje nisu bitno premašili predviđenu sumu.¹¹⁵ Zbog uređivanja unutrašnjosti radovi su se otegli sve do jeseni 1882. godine. Zbog ne-

14. Herman Bollé, detalji ključnog kamena glavnog portala gimnazijske zgrade u Osijeku, 1880–1881, DAOS, Fond br. 6, Gradsko poglavarstvo, Inženirski ured, Projekti po ulicama, Gimnazija / Herman Bollé, Plan of the first floor of the Gymnasium in Osijek, 1880–1881, DAOS, fond no. 6, City Council, Engineering Office, Projects by street, Gymnasium

15. Herman Bollé, detalji ključnog kamena glavnog portala gimnazijske zgrade u Osijeku, 1880–1881, DAOS, Fond br. 6, Gradsko poglavarstvo, Inženirski ured, Projekti po ulicama, Gimnazija / Herman Bollé, Details of the keystone of the main portal of the Gymnasium in Osijek, 1880–1881, DAOS, fond no. 6, City Council, Engineering Office, Projects by street, Gymnasium

16. Herman Bollé, glavni portal gimnazijske zgrade u Osijeku, 1880–1881, DAOS, Fond br. 6, Gradsko poglavarstvo, Inžinirski ured, Projekti po ulicama, Gimnazija / Herman Bollé, Main portal of the Gymnasium in Osijek, 1880–1881, DAOS, fond no. 6, City Council, Engineering Office, Projects by street, Gymnasium

dostatka novca,¹¹⁶ a vjerojatno i zbog nesreće koja je u rujnu pogodila grad (urušavanje željezničkog mosta), odlučeno je da se zgrada skromno posveti, što je i učinio tvrđavski župnik Heima, 1. listopada 1882. godine.¹¹⁷ Slučajno ili ne, skromna svečanost održana je isti dan kada se posvećivala i đakovačka katedrala, tako da joj Strossmayer nije mogao prisustvovati.

Oblikovno rješenje osječke gimnazije

Šifra “Bramante” pod kojom je Bollé sudjelovao na natječaju za projekte osječke gimnazije govori već sama mnogo o stilskom karakteru rada. Glavni je izvor motiva bila zrela renesansa kraja 15. i početka 16. stoljeća, kao što je i inače bilo uobičajeno u visokom historicizmu sedamdesetih i osamdesetih godina 19. stoljeća. Sukladno osobinama te stilske epohe, pročelje je riješeno relativno jednostavno i s vrlo plitko istaknutim arhitektonskim elementima. U analizi arhitektonskih detalja građevine nije teško ustanoviti

predloške. Tako bifore na drugom katu na glavnom pročelju kao da su preuzete s venecijanskih palača Corner-Spinelli (kasno 15. st.)¹¹⁸ ili Vendramin Calergi (1500–1509. g.),¹¹⁹ a nisu daleko ni od onih na palači Strozzi u Firenci (1489–1490. g.).¹²⁰ Razumljivo je da, iako je Bollé bio u Italiji i zasigurno vidio spomenute građevine, kao i druge značajne renesansne spomenike te zemlje, njegove stilske uzore kako za natječajni, tako i za izvedbeni projekt osječke gimnazije, kao i u većini njegovih djela i kao i u opusu svih onodobnih arhitekata, ne treba nužno tražiti isključivo u djelima povijesnih razdoblja, na koja se ugledao, već, čak i više, u njemu suvremenoj arhitekturi. Natječajni projekt za osječku gimnaziju pokazuje osobito brojne paralele sa Schmidtovom palačom Akademije u Zagrebu. Doduše, valja istaknuti kako ove sličnosti ne treba nužno tumačiti kao Bolléovo ugledanje na Schmidta, budući da je detaljne nacрте za ovu zgradu izradio sam Bollé, upravo dok je po Schmidtovom nalogu u tu svrhu studirao u Italiji renesansnu arhitekturu.¹²¹ Sličnost arhitektonskih rješenja osječke gimnazije i zgrade Akademije zacijelo bi i više bila izražajna da je ova izvedena u materijalima koje je Bollé prvotno planirao – u mješavini fasadne opeke i kamena. Izvedba u žbuci danas donekle skriva oblikovnu srodnost dviju građevina. Brojne bliske uzore možemo pronaći i u onodobnoj arhitekturi Beča. Boraveći niz godina u prijestolnici Monarhije, Bollé zasigurno nije mogao ostati imun i na zbivanja izvan Schmidtova ateljea, što uostalom dobro pokazuje projekt za osječku gimnaziju. Paralele su osobito brojne s djelima Heinricha von Ferstela. Austrijski muzej za umjetnost u industriju (1867–1871. g.)¹²² te Kemijski institut (1868–1869. g.)¹²³ ovog arhitekta kako upotrijebljenim materijalom za pročelja (opeka s arhitektonski istaknutim dijelovima od kamena), tako i detaljima u raščlambi poslužiti će Bolléu kao uzor za osječku gimnaziju. Ne treba zaboraviti ni opus Theophila von Hansena i njegove bečke građevine npr. Evangeličke škole (1859–1862. g.)¹²⁴ ili zgrade Burze (1874–1877. g.),¹²⁵ koje će za povijest neorenesansne arhitekture cijele Monarhije imati izrazito važnu ulogu. I nabrojani primjeri, ali i bezbrojni drugi pokazuju kako je tip gradnje pročelja s fasadnom opekom i kamenom u prijestolnici Monarhije bio široko raširen, ne samo kod neogotičkih i neoromaniških sakralnih građevina, gdje je bio gotovo obvezan, već jednako tako na neorenesansnim javnim i stambenim zdanjima. Ovaj tip gradnje nikada se, međutim, neće pretjerano ukorijeniti u Hrvatskoj, zbog, kako je već spomenuto, duboko ukorijenjene tradicije žbukanih pročelja i relativne skupoće materijala (fasadne cigle i kvalitetnog kamena). Bollé će ovakav tip pročelja uspjeti reali-

zirati samo na nekoliko mjesta, uglavnom u Zagrebu, vrlo često uz proteste građana, pri tome najčešće kod javnih i sakralnih gradnji (Luđbeni zavod na Strossmayerovu trgu, zgrada Evangeličke crkvene općine i škole, kurije na Kapitolu, itd.).

No, vratimo se još Bolléovom natječajnom, nerealiziranom projektu za osječku gimnaziju. Prema njemu na svim je stranama središnji dio gimnazijske zgrade trebao biti lagano rizalito istaknut. Iznad sokla od kamena nalazilo bi se prizemlje/visoki parter bez ikakve raščlambe, osim vijenca, segmentnih lukova prozora i blago istaknutog glavnoga portala uokvirenog sa četiri polustupa. Cijelom visinom glavnog pročelja portalna bi zona bila naglašena bogatijom raščlambom – slijepom balustradom na prvom katu i zabatom na prijelazu iz prvog kata u drugi kat. Kako se ide prema vrhu zgrade, raščlamba bi bila sve bogatija i istodobno sve "lakša". Tako bi zid između prozora na 1. katu raščlanjivali široki i niži pilastri, iznad kojih bi na drugom katu stajali mnogo uži i viši pilastri. Jednostavnim teškim prozorima sa segmentnim lukom, kakve susrećemo u prizemlju i na prvom katu, na drugi bi katu bio dodan lučni nadprozornik, izveden u kamenu. Bočni krajevi bočnog pročelja, koji bi u prizemlju i na katu bili posve zatvoreni, na drugom bi katu bili perforirani s po jednom nišom sa svake strane. Glavno pročelje mnogo je otvorenije negoli bočno i osim već spomenute naglašene portalne zone trebalo je imati u središnjem dijelu drugog kata velike rano-renesanse bifore izrađene od kamena, dok je zid između njih trebao biti raščlanjen s po dva pilastra i lavljim glavama koje bi "držale" grbove, vjerojatno grada i županije. Prema natječajnom bi projektu unutrašnjost građevine bila mnogo raskošnije riješena nego što je to naposljetku učinjeno. Osobito su reprezentativno zamišljeni prostori stepeništa s balustradnim ogradama, prozorima i vratima s bogato riješenom drvenarijom i rešetkama od kovanog željeza, te svečana sala gimnazije, koja bi osim arhitektonske raščlambe u vidu slijepa arkade imala i bogat dekorativni oslik s iluzionistički iscrtanom draperijom.¹²⁶

Ovako izvedena gimnazija zacijelo bi bila mnogo uspjelije rješenje, negoli današnja zgrada, iako ostaje upitno koliko bi se s pročeljem od kamena i fasadne opeke uklopila

u barokni ambijent Tvrđe. Bollé je, međutim, na zahtjev osječkog Gradskog poglavarstva, kako je već istaknuto, bio prisiljen ove projekte bitno pojednostaviti i promijeniti materijal u kojem će biti izvedeno pročelje zgrade.¹²⁷ U konačnom rješenju, visoko prizemlje/parter, raščlanjuje bunjatom, kako bi naglasio ovaj dio konstrukcije kao noseći, dok na prvi i drugi kat postavlja plitke dorske pilastre, koji su na prvom katu nešto širi i kraći od onih na drugome. Mjestimično na drugom katu (na glavnom pročelju, te na rubnim dijelovima bočnog) udvostručuje pilastre. Prozori prvog kata imaju jednostavne pravokutne natprozornike, dok onima na drugom katu dodaje polukružne natprozornike sa snažno istaknutim ključnim kamenom. Arhitrav na vrhu građevine raščlanjuje diskovima s cvjetnim motivom. Dvorišno pročelje, sukladno uobičajenom tretmanu u historicizmu, znatno je jednostavnije riješno i snažno asocira na dvorišna pročelja drugih Bolléovih zgrada, npr. Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu. Cijela je površina zida raščlanjena samo horizontalnim fugama. Prozori segmentnog luka dodatno su uokvireni sličnim fugama, užljebljenjima u žbuci, koje oponašaju gradnju kamenom. Svi dijelovi pročelja, osim kamenog sokla, izvedeni su u žbuci.

Vrlo nepravilan tlocrt trapezastog oblika nastao je prilagodavanjem zadanoj urbanoj situaciji, odnosno obliku Strossmayerova zemljišta i raspoloživog prostora za gradnju u Tvrđi. U gimnaziju se ulazi kroz dvojna vrata – sa strane trga i sa strane nasuprotne ulice. Zgrada sadržava dva stubišta, oba postavljena na obodima dvorišta. Stubišta vode do hodnika, postavljenog uokolo dvorišta, kroz koji se ulazi u sve prostorije na katovima (učionice, kabinete, knjižnicu, itd.), okrenute prema ulici. Veliki prozori osiguravali su i hodniku i učionicama dovoljno dnevnog svjetla.

Ukoliko zgradu gimnazije promatramo kao interpolaciju u arhitektonsko tkivo barokne Tvrđe, mora se priznati da postoji određena neusklađenost, ponajprije u dimenzijama s okolinom. Troetažna struktura postala je predominantna na glavnom Trgu Tvrđe, unijela je posve novo mjerilo u barokni prostor, visinom nadmašivši pa donekle i zasjenivši, stare dominante, vojnu stražu i zgradu Generalata.¹²⁸ Njezina je predimenzioniranost još uočljivija u dvjema pokrajnjim ulicama čije obode zauzima.

Bilješke

¹ O izgradnji gimnazije do sada se relativno malo pisalo. Najveći broj podataka donosi tekst prof. Vilima Matića u: Arhivističko istraživanje zgrada osječkih gimnazija, u: *Gimnazije u Osijeku; ravnatelji, profesori i maturanti 1729–2000*, HAZU, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, Zagreb–Osijek 2001, 53–57. Ostali izvori: S. Sršan, *Osječki ljetopisi 1686–1945*, Osijek 1993, 211; S. Sršan, V. Matić, *Pročelja grada Osijeka*, Osijek 1996, 18; G. M. Ivanković, Velika klasična gimnazija, u: *Historicizam u Hrvatskoj*, knjiga II, katalog izložbe, Zagreb 2000, 537.

² Zgrada danas služi za potrebe Ekonomske srednje škole; tvrđavska gimnazija premještena je u zgradu nekadašnje realke.

³ *** Iz Oseka, 12. svibnja, *Katolički list* 22, Zagreb, 29. 5. 1852, 174. Kopija darovnice nalazi se u Arhivu đakovačke biskupije (dalje ABĐ), Strossmayerova korespondencija (razno 1852–1869.); dopis br. 425, 3. 5. 1852. Darovnica je publicirana u: F. Šišić, *Josip Juraj Strossmayer, dokumenti i korespondencija*, knjiga prva, od god. 1815. do god. 1859, JAZU, Zagreb 1933, 209–210, pismo br. 122.

⁴ "Tvrđja nalikuje najviše 'na gradsku'. Stare mrke kuće, hlad, smrdež po pliesni i sijaset vojnika, daju joj neko ozbilje. U njoj se nalazi hrvatski gimnazij, najveća sramota osječkih gradjana. Mislite si kućicu zlo gradjenu, zlo razdieljenu, k tomu vlažnu, sa nekoliko jadnih sobica, pa to vam je gimnazij za tristo djaka, od kojih su polovica sitna dječica." I.–Ž, Osjek po danu, *Obzor* 252, Zagreb 3. 11. 1877, 1–2. Isti problem ističe i osječki tisak: *** Vom Gymnasialgebäude in Essek, I, *Esseker Zeitung* 69, Osijek, 29. 8. 1878, 3–4. I biskup Strossmayer opisujući proputovanje kroz Osijek žali se na loše stanje gimnazijske zgrade: J. J. Strossmayer, Osvrt na moj putni izlet u Njemačku i Češku, I, *Vienac* 4, Zagreb, 23. 1. 1875, 60.

⁵ *** Vom Gymnasialgebäude in Essek, I, *Esseker Zeitung* 69, Osijek, 29. 8. 1878, 3–4.

⁶ _, Osiek, 30. lipnja (Gimnazij i realka – "Branislav"), *Obzor* 150, Zagreb, 3. 7. 1878., 3; isto i u: *** Vom Gymnasialgebäude in Essek, II., *Esseker Zeitung* 70, Osijek, 1. 9. 1878, 2–4.

⁷ U drugoj polovini 70-ih u Vinkovcima je naime podignuta nova reprezentativna zgrada gimnazije.

⁸ *** Vom Gymnasialgebäude in Essek, III, *Esseker Zeitung* 73, Osijek, 12. 9. 1878, 3.

⁹ *** Vom Gymnasialgebäude in Essek, III, *Esseker Zeitung* 73, Osijek, 12. 9. 1878, 3.

¹⁰ *** Gradnja nove gimnazije u Osieku, *Obzor* 36, Zagreb, 13. 2. 1879, 3.

¹¹ *** Vom Gymnasialgebäude in Essek, I., *Esseker Zeitung* 69, Osijek, 29. 8. 1878, 3D4.

¹² *** Vom Gymnasialgebäude in Essek, III., *Esseker Zeitung* 73, Osijek, 12. 9. 1878, 3.

¹³ Isto.

¹⁴ Isto. Gradsko je poglavarstvo početkom 1879. zaključilo da će se na ovome mjestu sagraditi gimnazija, ukoliko gda. Wagner, vlasnica susjedne kuće, koja se trebala otkupiti, ne bude prevše tražila za svoj objekt. Čini se da se upravo to dogodilo, budući

da se vrlo brzo odustalo od ovog zaključka. Prema: *** Bau eines Gymnasiums, *Die Drau* 6, Osijek, 19. 1. 1879, 2.

¹⁵ *** Vom Gymnasialgebäude in Essek, III., *Esseker Zeitung* 73, Osijek, 12. 9. 1878, 3.

¹⁶ Strossmayer, Naša nova stolna crkva, *Glasnik biskupija bosanske i srijemske* 9, Đakovo, 15. 5. 1874, 72.

¹⁷ Riječ je o strani trga gdje s nalazila jedna od zgrada Gradskog poglavarstva, danas Muzej Slavonije, koji zauzima suprotni ugao na istočnoj strani trga.

¹⁸ *** Neuestes aus Nah und Fern, *Esseker Lokalblatt und Landbote* 14., Osijek, 28. 3. 1869, 54: "Das in der Festung zum Besitzthum des Djakoverer Bischofs gehörende Haus, dem Gymnasium-Gebäude vis-à-vis, soll im Laufe dieses Sommers endlich demolirt werden. Im Interesse der Verschönerung unserer Stadt war dies seit Längern schon dringend geboten." Prve fotografije isto ne strane Tvr_e nastale tijekom 70-ih godina 19. st. pokazuju ovaj prostor bez ikakve gradevine. Nazivao se je Solarskim trgom.

¹⁹ *** Gradnja nove gimnazije u Osieku, *Obzor* 36, Zagreb, 13. 2. 1879, 3.

²⁰ *** Gemeinderaths-Sitzung, *Die Drau*, Osijek, 14, Osijek, 18. 2. 1877, 2.

²¹ _, Osiek, 30. lipnja (Gimnazij i realka – "Branislav"), *Obzor* 150, Zagreb, 3. 7. 1878, 3.

²² *** Der Esseker Gymnasialbau vor dem Landtage, Essek, 10. November; *Die Drau* 91, Osijek, 11. 11. 1880, 1–2.

²³ _, U Osieku, dne 22. ožujka, *Obzor* 70, Zagreb, 26. 3. 1879, 2.

²⁴ DAOS, Fond br. 6, GPO, Kutija br. 6060, Predmet br. 743 (Gradnja gimnazijske zgrade), GPO br. 41286, 8. 4. 1879, dopis biskupa Strossmayera od 1. 4. 1879, br. 351/1879.

²⁵ Isto.

²⁶ Vatikan je darovnicu odobrio prvi, 22. 9. 1879. dok je odobrenje cara i kralja Franje Josipa I stiglo tek 6. 2. 1880. DAOS, Fond br. 6, GPO, Kutija br. 6060, Predmet br. 743, GPO br. 1251/1881, dopis biskupa Strossmayera od 10. 5. 1880. Isto i u: Matić, n. dj., 53.

²⁷ *** Die Genehmigung, betreffend der Bau des Gymnasiums, *Die Drau* 48, Osijek, 19. 6. 1879, 2. Urednici *Drave* doduše, ubrzo će istaknuti kako ne sumnjaju da će potrebne dozvole brzo stići: *** Der Bauplatz für das neue Gymnasialgebäude, *Die Drau* 70, Osijek, 4. 9. 1879, 2.

²⁸ *** Gradnja nove gimnazije u Osieku, *Obzor* 36, Zagreb, 13. 2. 1879, 3.

²⁹ Tako prenosi *Obzor*; zasigurno rije_ je o be_kom arh. Försteru. _, U Osieku, dne 22. ožujka, *Obzor* 70, Zagreb, 26. 3. 1879, 2.

³⁰ Đ. Cvitanović, Arhitektura monumentalnog historicizma u urbanizmu Zagreba, *Život umjetnosti* 26–27, Zagreb 1978, 130–135; O. Maruševski, *Iso Kršnjavi kao graditelj*, Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, knjiga XXXVII, Zagreb 1986, 145–162.

³¹ DAOS, Fond br. 6, GPO, Kutija br. 6060, Predmet br. 743, GPO br. 41286, 8. 4. 1879, dopis biskupa Strossmayera od 1. 4. 1879, br. 351/1879.

- ³² „U Osieku, dne 22. ožujka, *Obzor*, Zagreb 70, Zagreb, 26. 3. 1879, 2.
- ³³ *** *Concurs-Ausschreibung, Wochenschrift des österreichischen Ingenieur- und Architekten- Vereines* 3, Wien, 17. 1. 1880, 2; 4, 24. 1. 1880, 2; 5, 31. 1. 1880, 2.
- ³⁴ Isto.
- ³⁵ Izlaganje je trajalo 3–20. 3. 1880. *** *Zum Bau des Gymnasiums, Die Drau* 19, Osijek, 4. 3. 1880, 2. Isto i u *** *Zum Baue des Gymnasiums, Die Drau* 20, Osijek, 7. 3. 1880, 2.
- ³⁶ DAOS, Fond br. 6, GPO, Kutija br. 6060, Predmet br. 743, GPO br. 4077–1880; o sastavu komisije i u: *** *Die Fachkommission zur Begutachtung der Baupläne des hiesigen Gymnasiums, Die Drau*, 24, Osijek, 21. 3. 1880, 2.
- ³⁷ DAOS, Fond br. 6, GPO, Kutija br. 6060, Predmet br. 743, GPO br. 4077–1880, 4. 4. 1880. Koncept dopisa vraćanja gra_evnih projekata arhitektima koji nisu osvojili nagradu. Upitnik je postavljen uz teško čitljiva imena iz dopisa.
- ³⁸ DAOS, Fond br. 6, GPO, Kutija br. 6060, Predmet br. 743, GPO br. 1680, 9. 2. 1880.
- ³⁹ *** *Die Concurrenzpläne zum Baue des städtischen Gymnasiums, Die Drau* 21, Osijek, 11. 3. 1880, 1–2.
- ⁴⁰ Dobivanje natječajnog projekta ovog arhitektonskog biroa, *Drava* je čak, potkraj veljače 1880. godine, pred kraj natječaja i najavila: *** *Gymnasiumbau, Die Drau* 18, Osijek, 29. 2. 1880, 3.
- ⁴¹ Ovaj se projekt katkad naziva “Napred”, a katkad “Napredak”.
- ⁴² DAOS, Fond br. 6, GPO, Kutija br. 6060, Predmet br. 743, GPO br. 4077–1880, Zapisnik odbora izaslanoga u predmetu gradjenja novog gimnazijalnog zdanja od 23. ožujka 1880. Isto i u: *** *Die Fachkommission zur Begutachtung der Baupläne des hiesigen Gymnasiums, Die Drau* 24, Osijek, 21. 3. 1880, 2.
- ⁴³ AHAZU, XI A/Krš. I. 84, Kršnjavi Strossmayeru, s. d. 1880.
- ⁴⁴ “P. S. Bollé je vrlo marljiv, samo se bojim da neće imati dosta posla i zasluge. Da Vaša preuzvišenost napiše list Ljudevitu Vranicaniju nek svoju novu palaču dade Bolléu sagraditi to bi sigurno mnogo hasnilo. Kuća koju je načinio lane ne valja ništa. I glade osječke gimnazije bi Vaša preuzvišenost mogla pogodbu modificirati tako da zadaća Bolléu u dio padne.” AHAZU, XI A/Krš. I. 70, Kršnjavi Strossmayeru, 9. 12. 1879.
- ⁴⁵ HDA, OFK, Strossmayer Kršnjavome, 29. 12. 1874.
- ⁴⁶ Strossmayer tako ističe: “*Budite uvjereni, ja ću učiniti sve moguće, da naš vrli Bollé dobije posao u Osieku.*” HDA, OFK, Strossmayer Kršnjavome, 23. 2. 1880.
- ⁴⁷ AHAZU, XI A/Krš. I. 72, Kršnjavi Strossmayeru, 14. 1. 1880.
- ⁴⁸ “...Am 12. d. M. sendete das Project für das Gymnasium ab unter dem Motto ‘Bramante’...” ABD, CGO bb, Bollé – Strossmayeru, 16. 2. 1880.
- ⁴⁹ “Bollé izradio je vrlo liep projekt u styly rane renaissance proračunan za gradnju golom ciglom (Rohbau) te ga je priposlao na natječaj pod motom ‘Bramante!’.” AHAZU, XI A/Krš. I. 84, Kršnjavi Strossmayeru, s. d. 1880. Nije sačuvana datacija pisma, no vjerojatno je iz veljače 1880.
- ⁵⁰ HDA, OFK, Strossmayer Kršnjavome, 23. 2. 1880.
- ⁵¹ *** *Zum Bau des Gymnasiums, Die Drau* 19, Osijek, 4. 3. 1880, 2.
- ⁵² HDA, OFK, Strossmayer Kršnjavome, 8. 3. 1880.
- ⁵³ Isto.
- ⁵⁴ Isto; nesumnjivo misli na Förstela.
- ⁵⁵ “*Medjutim i taj nacrt ima po momu barem mnenju takih pogriješaka, da ga ja nipošto preporučiti nebi mogao, da se izvede. Na priliku: između prozora na pročelju stavljene su u oba sprata ‘polukolumne’, da prostor među prozori okrate i urese. Ja držim da je u svakoj sgradi velika pogriješka svaki ures, koji nepredstavlja nikakvu organičku funkciju u samoj sgradi. Uresi su samo na mestu ako popunjuju i uljepšavaju organički dio sgrade inače stvar neima smisla, osim toga lahko je dokučiti kolika monotonia i nujnost leži u opetovanju kolumna u prvome i drugome spratu.*” HDA, OFK, Strossmayer Kršnjavome, 8. 3. 1880. – Zanimljivo je kako sačuvani arhivski primjerak Zuckerova nacrtu ne sadrži spomenute polustupove. Moguće je da su postojali u drugoj varijanti projekta koji je Zucker poslao na natječaj.
- ⁵⁶ HDA, OFK, Strossmayer Kršnjavome, 8. 3. 1880.
- ⁵⁷ I. Maroević, *Graditeljska obitelj Grahor*, Društvo historičara umjetnosti Hrvatske, knjiga XV, Zagreb 1968, 145–149.
- ⁵⁸ Pisac članka u *Obzoru* ističe: “*pa dočim mu se vidi, da gradjevna osnova pod naslovom ‘Bramante’ najbolje po svom nutarnjem uredjenju zahtievanj svrsi odgovara, što je ne samo praznimi riečmi, nego i pozitivnimi dokazi obrazložio, preporuč a prisutnim zastupnikom i gradjanom, da tu osnovu za grdnju poprime, tim više, što je i kao ‘Rohbau’ svojom vanjštinom liepa i estetičkim zahtievom odgovarajuća.*” *** *Osiek*, 24. ožujka, *Obzor* 71, Zagreb, 27. 3. 1880, 1–2. Slično i u pismu Kršnjavome govori Strossmayer: “*Drago mi je, da Vam reč mogu, da je naš Bollé daleko i bez ikakve prispodobe nadkrilio sve ostale nadicatelje. Ako bude razbora i pravde nemože biti dvojbe, da će se njemu gradnja povieriti. Ja sam to javno izrekao u Osieku i takovom odlučnošću, da ako Osiečani iole obzira imali budu na moje mnenje i na moju želju Bolléov nacrt resit će kano gymnasia moje rodno mjesto i prostor koga sam Osieku za gymnasiu ostavio.*” HDA, OFK, Strossmayer Kršnjavome, 8. 3. 1880.
- ⁵⁹ *** U *Osieku*, 10. ožujka, *Obzor* 59, Zagreb, 12. 3. 1880, 2.
- ⁶⁰ O genezi sukoba između uredništva *Die Drau* i biskupa Strossmayera opširnije u članku: D. Damjanović, Biskup Josip Juraj Strossmayer i gradnja osječke župne crkve Svetih Petra i Pavla, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 21, Zagreb–Osijek 2005, 11–37.
- ⁶¹ *** *Der Bauplatz des städt. Gymnasiums, Die Drau* 21, Osijek, 11. 3. 1880, 2.
- ⁶² Isto.
- ⁶³ Termin *Rohbau* često se navodi u ovom tekstu. Preuzet je iz izvora u kojima označava tip gradnje s neožbukanim pročeljima. U konkretnom slučaju osječke gimnazije misli se na pročelje pokriveno fasadnom opekrom i kamenom.
- ⁶⁴ *** *Nochmals die Baupläne des Gymnasiums, Essek*, 17. März; *Die Drau*, Osijek 23, Osijek, 18. 3. 1880, 1.
- ⁶⁵ *** *Der Bauplatz des städt. Gymnasiums, Die Drau* 21, Osijek, 11. 3. 1880, 2.

- ⁶⁶ *** U Osijeku, 10. ožujka, *Obzor* 59, Zagreb, 12. 3. 1880, 2. Spomenuta navodna vrlo oštra izjava u *Die Drau* nije se mogla pronaći, pa je možda proizvod pretjerivanja pisca članka u *Obzoru*.
- ⁶⁷ *** Osiek, 24. ožujka, *Obzor* 71, Zagreb, 27. 3. 1880, 1–2.
- ⁶⁸ Isto.
- ⁶⁹ U tisku i kroz korespondenciju u ovom je sukobu palo i nekoliko oštrih antisemitskih komentara. Tako, veseleći se tomu što je Gradsko poglavarstvo usvojilo Strossmayerov prijedlog i odabralo Bolléov plan za gimnaziju zagrebački *Obzor* piše o Dravi: *Vidi to i sama "Drau" pa gnjevna s toga rezultata udara na dopisnika „Obzorova“ gadno i smradno po svojem semitičkom običaju, trudeć se dokazati da je biskup Strossmayer uslied svojih tobože ponješto neopravdanih zahtieva bitno doprineo, da se pitanje o gradnji nove gimnazije otegoti, a sama gradnja na duše vremena odgodi.* *** Osiek, 24. ožujka, *Obzor* 71, Zagreb, 27. 3. 1880, 1–2. Iso Kršnjavi u svojim pismima, brani Bolléove interese ne šteti osječkog inženjera na riječima, te ga, govoreći o intrigama u vezi s dobivanjem posla na izvedbi zgrade naziva: "čifutić Zucker": AHAZU, XI A/Krš. I. 77, Kršnjavi Strossmayeru, 1. 6. 1880.
- ⁷⁰ *** Zum Baue des Gymnasiums, *Die Drau* 20, Osijek, 7. 3. 1880, 2.
- ⁷¹ Isto.
- ⁷² DAOS, Fond br. 6, Gradsko poglavarstvo, Inženirski ured, Projekti po ulicama, Gimnazija.
- ⁷³ "Ja ne vjerujem da će Bollé dobiti osječku gimnaziju, a čujem da su mu preoteli i Vranicanyjevju palaču u Zagrebu koju će nekadanji gradski inženir karlovački graditi! O Bolléu razgladuju da je puki gotiker, da je skup, da je samo za ljepotu, a ne za praktičnost, itd., itd., rječju čine sve moguće da ne nadje sgođe izkazati se." AHAZU, XI A/Krš. I. 73, Kršnjavi Strossmayeru, 13. 3. 1880.
- ⁷⁴ Stilska mješavina maurske, romanske i firentinske arhitekture.
- ⁷⁵ AHAZU, XI A/Bol. H. 4, Bollé Strossmayeru. Nažalost ova varijanta projekta za osječku gimnaziju nije sačuvana. Svakako bi bilo vrlo zanimljivo vidjeti za kakvom je stilskom mješavinom tom prilikom dosita posegnuo Bollé.
- ⁷⁶ *** Nochmals die Baupläne des Gymnasiums; Essek, 17. März, *Die Drau* 23, Osijek, 18. 3. 1880, 1.
- ⁷⁷ DAOS, Fond br. 6., GPO, br. 4077 – 1880., Zapisnik odbora izaslanoga u predmetu gradjenja novoga gimnazijalnog zdanja od 23. ožujka 1880.
- ⁷⁸ *** Hermann Bollé aus Agram, *Die Drau* 30, Osijek, 11. 4. 1880, 2.
- ⁷⁹ *** Herr Max Zucker, *Die Drau* 30, Osijek, 11. 4. 1880, 2.
- ⁸⁰ Drava početkom svibnja javlja, kako Zucker sastavlja troškovnik. *** Zum Baue des Gymnasiums, *Die Drau* 37, Osijek, 6. 5. 1880, 2
- ⁸¹ AB_, CGO br. 40., dopis Bolléa na Strossmayera, 18. 5. 1880; isto i u: AHAZU, XI A/Krš. I. 77, Kršnjavi Strossmayeru, 1. 6. 1880. Kršnjavi u pismu među inim ističe: *Onih 400 for "premiije" koju mu ostalom još nisu ni isplatili, smatraju oni "plaćom" pa sad po njegovih škicah izradjuje osnove taj čifutić Zucker koji je sve dotle intrigiro dok je tako na mala vrata ipak dobio gradnju u svoje ruke.*
- ⁸² *** Zum Gymnasialbau, *Die Drau* 47, Osijek, 10. 6. 1880, 2–3.
- ⁸³ *** Herr Hermann Bollé, *Die Drau* 49, Osijek, 17. 6. 1880, 2.
- ⁸⁴ AB_, CGO br. 40., dopis Bolléa na Strossmayera, 18. 5. 1880.
- ⁸⁵ HDA, OFK, Strossmayer Kršnjavome, 11. 6. 1880.
- ⁸⁶ "Po kicah Bolléovih jedan željeznički inženir ne može izraditi dobre osnove. Novac će se baciti, tja i golom opekome gradili, a pogodba Vaše preuzvišenosti da to bude monumentalna sgrada, ostat će neizpunjena. Bollé bi u Osijeku morao dobiti u ruke bar jednu gradnju, da i tamo graditeljstvo dobije uzor pa podje boljim putem." AHAZU, XI A/Krš. I. 77, Kršnjavi Strossmayeru, 1. 6. 1880.
- ⁸⁷ *** Zum Gymnasialbau, *Die Drau* 47, Osijek, 10. 6. 1880, 2–3.
- ⁸⁸ *** Die Architektenfrage geschlichtet, *Die Drau* 55, Osijek, 8. 7. 1880, 3.
- ⁸⁹ *** Zum Gymnasialbau, *Die Drau* 46, Osijek, 9. 6. 1881, 2.
- ⁹⁰ Ovakav se tip pročelja u fasadnoj opeci u povijesnoumjetničkoj literaturi najčešće naziva *Backsteinbau*, odnosno u anglosaksonskoj literaturi *Italian Brick Style* (O. Maruševski, Trg Sv. Trojstva u Slavonskom Brodu, *Peristil* 45, Zagreb 2002, 144–145). U ovom je tekstu korišten pojam *Rohbau*, budući da se isključivo njime koriste u izvornim dokumenatima Iso Kršnjavi, Hermann Bollé i biskup Strossmayer (pogledati usput i bilješku 63).
- ⁹¹ HDA, OFK, Strossmayer Kršnjavome, 8. ožujka 1880.
- ⁹² *** Nochmals die Baupläne des Gymnasiums; Essek, 17. März, *Die Drau* 23, Osijek, 18. 3. 1880, 1.
- ⁹³ HDA, OFK, Strossmayer Kršnjavome, 8. 3. 1880.
- ⁹⁴ DAOS, Fond br. 6, GPO, Kutija br. 6060, Predmet br. 743, GPO, br. 4077–1880, Zapisnik odbora izaslanoga u predmetu gradjenja novog gimnazijalnog zdanja od 23. ožujka 1880.
- ⁹⁵ HDA, OFK, Strossmayer Kršnjavome, 22. 4. 1880.
- ⁹⁶ ABĐ, CGO, dok. br. 40, Bollé Strossmayeru, 18. 5. 1880.
- ⁹⁷ Govoreći Strossmayeru o svojem projektu Bollé tako ističe: *Es ist eine klare, ächte Arbeit geworden, mit dem Gedanken gemacht, daß die Wahrheit bei allem künstlerischen Schaffen hochgehalten werden muß.* ABĐ CGO bb, Bollé Strossmayeru, 16. 2. 1880.
- ⁹⁸ Semper je svoju teoriju izložio u djelu: *Der Stil in der technischer und tektonischen Künsten oder praktische Aesthetik*; prema O. Maruševski, *Iso Kršnjavi kao graditelj*, Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, knjiga XXXVII, Zagreb 1986, 47–48.
- ⁹⁹ Fasadna opeka znatno je, naime, skuplja negoli obična, no glavni je problem bio kamen, koji je trebalo uvoziti iz Istre i Primorja.
- ¹⁰⁰ Kršnjavi je bio velik zagovornik tipa gradnje zgrada s *Rohbau* pročeljem; prema: Kršnjavi, Kuće gotskog sloga u Zagrebu, *Vienac* 33, Zagreb, 13. 8. 1881, 526–529.
- ¹⁰¹ HDA, OFK, Strossmayer Kršnjavome, 20. 3. 1881.
- ¹⁰² AHAZU, XI A/Krš. I. 87, Kršnjavi Strossmayeru, 23. 3. 1881.
- ¹⁰³ Od detaljnih nacrti ostao je sačuvan u arhivskim spisima samo jedan, reproduciran u članku s prikazima raznih detalja ključnog kamena glavnog portala.
- ¹⁰⁴ *** Der Esseker Gymnasialbau vor dem Landtage; Essek, 10. November, *Die Drau* 91, Osijek, 11. 11. 1880, 1–2.

- ¹⁰⁵ *** Zum Gymnaisalbau, *Die Drau* 20, Osijek, 10. 3. 1881, 3.
- ¹⁰⁶ *** Ueber das städtisches Anlehen, *Die Drau* 29, Osijek, 10. 4. 1881, 2.
- ¹⁰⁷ *** Als Landesbeitrag zum Bau des Esseker Gymnasialgebäudes, *Die Drau* 90, Osijek, 9. 11. 1882, 3.
- ¹⁰⁸ *** Zum Gymnaisalbau, *Die Drau* 20, Osijek, 10. 3. 1881, 3.
- ¹⁰⁹ *** Zum Gymnaisalbau, *Die Drau* 35, Osijek, 1. 5. 1881, 2; Matić, n. dj., 54.
- ¹¹⁰ *** Zum Gymnaisalbau, *Die Drau* 35, Osijek, 1. 5. 1881, 2
- ¹¹¹ *** Der Sockel, *Die Drau* 42, Osijek, 26. 5. 1881, 2.
- ¹¹² *** Der Bau des Gymnasiums, *Die Drau* 85, Osijek, 23. 10. 1881, 2.
- ¹¹³ *** Das neue Gymnasium in der Festung, *Die Drau* 59, Osijek, 23. 7. 1882, 2.
- ¹¹⁴ *** Zum Gymnaisalbau, *Die Drau* 46, Osijek, 9. 6. 1881, 2.
- ¹¹⁵ *** Das neue Gymnasium in der Festung, *Die Drau* 59, Osijek, 23. 7. 1882, 2.
- ¹¹⁶ *** Das neuerbaute Gymnasium, *Die Drau* 74, Osijek, 14. 9. 1882, 2.
- ¹¹⁷ *** Das neue Gymnasium, *Die Drau* 78, Osijek, 28. 9. 1882, 3.
- ¹¹⁸ L. H. Heydenreich, *Architecture in Italy 1400–1500*, Yale University Press, New Haven and London 1996, 99.
- ¹¹⁹ Usporedi ilustraciju iz: J. Kohl, Architecture of the Late Renaissance in Venice and the Veneto, u: *The Art of the Italian Renaissance*, Könemann, Köln 1995, 168.
- ¹²⁰ Heydenreich, n. dj., 144.
- ¹²¹ AHAZU, XII A 332/3, Kršnjavi Račkomu, 22. 1. 1875.
- ¹²² Isto, sl. 98.
- ¹²³ N. Wibiral, R. Mikula, Heinrich von Ferstel, *Die Wiener Ringstrasse, Bild einer Epoche*, VIII, 3, Wiesbaden 1974, sl. 38
- ¹²⁴ R. Wagner-Rieger, M. Reissberger, Theophil von Hansen, *Die Wiener Ringstrasse, Bild einer Epoche*, VIII, 4, Wiesbaden 1980, sl. 23–24.
- ¹²⁵ Isto, sl. 71, 81.
- ¹²⁶ Jednostavnije izvedenu drvenariju gimnazije izradila je osječka tvrtka Stuhlhofer i Metzging; DAOS, Fond br. 6, GPO, Kutija br. 6060, Predmet br. 743, GPO, br. 10984 od 30. 9. 1881, Zapisnik sjednice odbora nadležnog za gradnju gimnazije u Osijeku od 30. 8. 1881.
- ¹²⁷ Među sačuvanim izvedbenim projektima za pročelja gimnazijske zgrade u Osijeku, nažalost, nema i projekta za glavno, već samo za dva bočna pročelja.
- ¹²⁸ G. M. Ivanković, Velika klasična gimnazija, u: *Historicizam u Hrvatskoj*, knjiga II, katalog izložbe, Zagreb 2000, 537.

IZVORI:

- ABĐ (Arhiv biskupije đakovačke), CGO (Crkveno građevni odbor) i Strossmayerova korespondencija
- AHAZU (Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu), Korespondencija biskupa Strossmayera, Korespondencija Franje Račkog
- DAOS (Državni arhiv u Osijeku), Fond br. 6, GPO (Gradsko poglavarstvo u Osijeku)
- HDA (Hrvatski državni arhiv), Fond br. 804, OFK (Osobni fond Ise Kršnjavog)
- KAZ (Kaptolski arhiv Zagreb), Zbirka nacрта

Summary

Dragan Damjanović

Bishop Strossmayer, Iso Kršnjavi, Herman Bollé, and the Construction of the Greater Royal Gymnasium in Osijek

The building of the Greater Royal Gymnasium in Osijek (1880-1882) is an interesting episode in the Croatian 19th century architecture. Its main protagonists were Joisip Juraj Strssmayer, Bishop of Djakovo, Iso Kršnjavi, the first professionally trained Croatian art historian, and Herman Bollé, one of the most important historicist architects. The old building, too small, unhealthy and dilapidated, had to be replaced as soon as possible by the order of the Department for Religious Affairs and Education of the Croatian National Government of 1877. Due to the conflict between the Upper and the Lower Town, the Gymnasium had to be in the middle, i.e., in the Fortress, built in the 18th century. There, however, the only unoccupied building site was the property of Bishop Strossmayer, so the City Council decided to request him to donate his land of the City. After initial hesitation, Strossmayer decided to do so, under the condition that the building be constructed by a quality architect, such as Schmidt, Hansen or Förster – all from Vienna; as the city did not have enough money to engage any of the three, the bishop consented to a public competition, announced both at home and abroad. The jury received 21 projects from all corners of the Monarchy – Vienna, Zagreb, Budapest, Bratislava, Prague, and Osijek. After the expiration of the competition deadline, the works were exhibited in the Osijek City Hall. According to the official version, the jury decided, within a month, to award the first prize to Herman Bollé from Zagreb, whose project carried the code "Bramante", and the second to Max Zucker (code "Max Zucker"). There was however a fierce struggle behind the scene between Strossmayer and his associates, and the Osijek City Council supported by the newspaper, *Die Drau*. The correspondence between Strossmayer and Kršnjavi discloses that the competition was indeed fictitious. Even before the competition was announced, in December 1879, Kršnjavi informed Strossmayer about Bollé's participation suggesting that he should receive the first prize. Bollé had moved to Zagreb from Vienna only in 1873, where he worked in the atelier of Friedrich von Schmidt on Croatian commissions. Kršnjavi wanted to keep him in Zagreb, hoping to improve Croatian architectural practice. In order to do so, it

was necessary to provide commissions, in which Kršnjavi was helped by Strossmayer who agreed that, if for financial reasons Osijek cannot afford Schmidt, the city should at least commission his assistant. At the exhibition, Strossmayer openly voiced his preference for Bollé, putting a pressure on the City Council members, while provoking *Die Drau* which supported the local architect and city engineer, Max Zucker. Strossmayer won the upper hand by threatening to withdraw his donation of the land, so Bollé received the first prize; problems, however, soon arose, as Bollé conceived the building as a *Rohbau* with a facade in brick and stone, which the City considered too expensive, forcing Bollé to make significant changes to his competition design. After the necessary preparation works, the construction started in April 1881, to be completed only by October 1, 1882, when the building was dedicated.

Both the original project and the final design represent a typical Neo-Renaissance solution in public architecture of High Historicism, with a clear and legible facade distinguished by low moldings. The new building made an excellent use of Strossmayer's site, an irregular rectangle, but by its height it considerably clashed with its context – the Main Square of the Fortress featuring much lower residential and public Baroque buildings of mostly 18th century date. The main model for the Gymnasium was Schmidt's architecture, primarily the building of the Croatian Academy of Arts and Science; Bollé, while still in Schmidt's atelier, participated in its design and construction, thus he was quite familiar with its construction and decor.